

CSÓKE MÁRK*

„Bácska a bácskaiaké”¹

A közigazgatási állások megszervezése és az állások körül kibontakozó pozícióharc a visszacsatolt Délvidéken

“Bačka belongs to the People of Bačka.” The Organization of Administrative Positions and the Struggle for Positions in Reannexed Bačka

ABSTRACT: One of the most important questions in research on the reannexed territories by Hungary during World War II is, how the relationship evolved between the population of Post-Trianon Hungary and the local population of the reannexed regions. A recurring theme in postwar oral history testimonies is the complaint that, Hungarians arriving from Post-Trianon Hungary often enjoyed priority over members of the local Hungarian population when filling administrative positions. In my study, I examine how the administrative system in the Bačka developed, the social and professional composition of its personnel as well as the responses to these appointments by the local elite and the largest representative organization of the region’s Hungarians, the Southern Hungarian Cultural Association (Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség). Based on archival sources and press materials, this paper argues that the relative lack of locally trained administrative personnel disadvantaged the population of Bačka in the competition for administrative posts. At the same time, this situation contributed to tensions in the relationship between Hungarians from Bačka and those from Post-Trianon Hungary.

KEYWORDS: World War II, Bačka, administrative position, administrative elites

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza. E-mail: csmark32@gmail.com; ORCID: 0009-0001-2137-8964

¹ Dr. Deák: Bácska a bácskaiaké. *Délvidéki Magyarság*, 1941. október 15.

Bevezetés – az anyaországi munkaerő megjelenése a visszaemlékezésekben

„*Dagadt erszényben ezresbankó, amely rendre odavándorol a cigány homlokára, háromnapos lakodalom és vigasság, gondtalan duskálódás, szép lovak és szép asszonyok.*”² – valami ilyen kép élt a magyar köztudatban Majtényi Mihály szerint a visszacsatolt Bácskáról. Ez a kép még a dualizmus korának gazdasági fejlődése nyomán hagyományozódott át az utókorra. A bevonuló honvédeket virágésővel fogadó magyar tömegekben azonban az azt megelőző húsz év komoly megpróbáltatásokat okozott, mind anyagiakban, mind kulturálisan. Ezekért a sérelmekért a visszacsatolt terület lakossága anyagi kompenzációt remélt, mivel a jugoszláv földosztásból a magyar lakosságot kihagyták, elsősorban földet reméltek, másodszorban pedig azt, hogy a tömegével megüresedett közszolgálati állások betöltésénél elsőbbséget fognak élvezni. A levéltári iratanyag jellegéből adódóan a forrásaink leginkább a közszolgálati állásokra vonatkoznak, de látni fogjuk, hogy más típusú forrásokat felhasználva az állásokért folyó küzdelem nem csak a hivatali állásokban mutatható ki, hanem a sportban, a rendfenntartásban és a gyárakban is.

A 2010-es években született oral history gyűjtemények egyik vissza-visszatérő motívuma az anyaországból érkezett munkaerő, amiből kiolvasható az öröm mellett a csalódás is. Egy magyarkanizsai adatközlő a visszacsatolás kérdéskörére rátérve kiemelte, hogy:

„...De hát a nép meg nem nagyon szerette őket, azt mondták, hogy ezek az ejtőernyősök, mert olyan hirtelen benépesültek a hivatalok velük, hogy még a posta, a városházán minden tisztviselő ejtőernyős volt. Úgy mondták, hogy az ejtőernyősök, mert haragudott a nép rájuk, mert lenéztek bennünket egy kicsikét, hogy mi... szegények is voltunk, meg nem tudtunk olyan szépen magyarul beszélni, és akkor persze hogy... A nép meg ejtőernyősöknek hívta őket, mert olyan hirtelen, mintha tényleg ejtőernyőből estek volna le, előzönlötték a várost azok a tisztviselők, akiken múltott minden: a városvezetés, minden. Ez aztán csalódás volt a népnek, hogy nem azt várták. Ugye fölszabadultunk a szerbektől, de azok se bántak velünk nagyon jobban.”³

Vagy:

„... a közellátási főnök csak odaátról vót, az állomásfőnök csak odaátról vót, a postafőnök csak odaátról vót, polgármester meg körülötte a főtisztviselők csak odaátról voltak, ezeket hívtuk mi ejtőernyősöknek. Igen. És mondanom kell azt, hogy a bennszülött szerbekkel meg a zsidókkal mink, magyarok sokkal jobban megvoltunk,

² Majtényi Mihály: Bácskai lélek. *Hírlap*, 1941. április 26.

³ Papp Árpád (szerk.): *Igaz történetek Mindenkiföldjéről. Vajdaság/Délvidék 1944–1948*. II. kötet. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2016, 468.

becsültük egymást, szerettük egymást, mint ezekkel az anyaországiakkal. Azok úgy fölöttünk gondolták... azokat mi ejtőernyősöknek hívtuk. Minden pozícióban azok voltak, és nem szerettük egymást.”⁴

Ez a motívum olyannyira erős, hogy az eseményeket átélt szerb visszaemlékezők körében is megjelenik. Milenko Palić szerb történész így emlékezett vissza erre a kérdéskörre:

„Magyarország területéről újonnan betelepült és az őshonos bácskai magyarok közötti viszonyt az jellemezte, hogy az előbbieket mindig hangsúlyozták anyaországi mivoltukat. Bácska egész megszállása alatt nem épült ki közöttük teljes bizalom. Ez leginkább a közigazgatás területén volt észlelhető: az elöljárók, városvezetők minden helységben (még a legapróbb falvakban is) az anyaországiakból kerültek ki; az állami tulajdonban, illetve felügyelet alatt álló gazdasági egységek (gyárak, üzletek, létesítmények, zsidó és egyéb tulajdonok) szintúgy az ő kezükben összpontosultak; a rendőri és csendőri keretállomány is az anyaországból való volt. Csak a falusi rendfenntartók voltak helybeli magyarok. A szakemberállomány a legkülönbözőbb területeken is az anyaországból rekrutálódott.”⁵

A visszaemlékezésekből is látszik, hogy ez a jelenség a II. világháború után kanonizálódott, így tanulmányom elsődleges célja levéltári források és a korabeli sajtó vizsgálata alapján bemutatni, hogyan szervezték az állások betöltését, és milyen pozícióharc folyt az anyaországiak és a bácskaiak között. A felvidéki és észak-erdélyi eseményekkel kapcsolatban ezek a vizsgálódások már megtörténtek, itt külön ki kell emelnem Csilléry Edit munkásságát,⁶ valamint Sárándi Tamás kötetét, amelyben behatóan foglalkozik az észak-erdélyi katonai és polgári közigazgatással.⁷ A Délvidék esetében átfogóan még nem elemezték az állások betöltésének kérdését, bár A. Sajti Enikő, aki egy korai tanulmányában megkérdőjelezte az anyaországból „egy szál bőrönddel” érkező ejtőernyősök domináns jelenlétét,⁸ egy későbbi munkájában már érzékeli a problémát, amikor leírja, hogy a megyei, járási, községi hivatalnokok szinte mindegyikét leváltották, és zömmel az anyaországból neveztek ki újakat, ami a délvidékiek elégedetlenségét váltotta ki. A kérdés

⁴ Papp, 2016. 454.

⁵ Palić, Milenko: *Visszaemlékezés a világháború éveire 1941–1945*. (Közreadja: Pihurik Judit), Szeged: Dél-Alföldi évszázadok, 2003. 10.

⁶ Csilléry Edit: Közalkalmazottak és köztisztviselők Észak-Erdélyben a második bécsi döntést követően. *Limes*, 2012/2. 73–90.

⁷ Sárándi Tamás: *Függőben. A román kisebbség helyzete Észak-Erdélyben (1940–1944)*. Kolozsvár: Kriterion Kiadó, 2023.

⁸ A. Sajti Enikő: A magyar állam berendezkedése a Délvidéken 1941–1944. *Limes – Tudományos szemle*, 2009/2. 63–81., 68–69.

részletes elemzésével azonban nem foglalkozott.⁹ Ki kell emelnem még Margittai Linda monográfiáját, aki a kinevezéseket elsősorban a „zsidókérdés” és az „örségváltás” szempontjából vizsgálja.¹⁰

A katonai közigazgatás és az álláshelyek betöltése

A március végi jugoszláv események bár meglepték, de nem érték teljesen felkészületlenül a honvédséget, így a katonai közigazgatási szerveket ellátták a visszafoglalandó területekre (beleértve a Bánátot) vonatkozó 445 oldalas segédlettel.¹¹ Azonban a gyorsan bekövetkező események miatt nem került megszerkesztésre egy, az erdélyi bevonulásnál alkalmazott *Utasítás*,¹² mely részleteiben Erdély különleges helyzetének figyelembevételével készült, de a délvidéki bevonulásnál is használták, és elvi alapjaiban biztos támpontot nyújtott a katonai közigazgatási szerveknek működésük zavartalan megkezdéséhez.¹³

Az 1941. április 12-én bevonuló magyar katonai alakulatok nem találtak nagyobb fegyveres ellenállással a térségben, bár elszórt csetnikeknek tulajdonított lövöldözésekre, ún. bandaharcokra sor került.¹⁴ A hatóságok először a csetnikek, a dobrovoljácok és a nagyszerb érzelmű lakosság lefegyverzésére törekedtek, később ezt kiterjesztették a megbízhatatlannak vélt személyekre, olyannyira, hogy az internálótáborok befogadóképessége miatt többször revideálni kellett a döntéseiket.¹⁵ A gyér ellenállás leverése mellett a katonaság kiemelt szerepet tulajdonított a megbízhatatlanoknak vélt személyek azonosítására és összegyűjtésükére, amit a helyi elitből kinevezett ún. ötös- és tízes bizottságok végeztek, akik a települések prominens magyar vezetőiből kerültek ki.¹⁶ Ezen bizottságok pontos működését nem ismerjük, a források hiányából pedig arra következtethetünk, hogy az

⁹ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Budapest: Napvilág Kiadó, 2004. 242.

¹⁰ Margittai Linda: „Zsidókérdés” a Délvidéken 1941–1944. Pécs: Kronosz Kiadó, 2023.

¹¹ Sajti, 2004. 180.

¹² Sárándi, 2023. 71–74.

¹³ Hadtörténelmi Levéltár 1941. I. 89. VKF, Tájékoztató a katonai közigazgatás elmúlt 2 hónapi működéséről a visszafoglalt Délvidék-i területen. 3. oldal. Továbbiakban: *Tájékoztató*

¹⁴ Magyar adatok szerint a 2300 nem katonai személy veszítette életét a pacifikálás során, a háború után készült jugoszláv adatok 3500 főre teszik az áldozatok számát. (A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája.* Budapest: Kossuth Kiadó, 1987. 30.)

¹⁵ Összehasonlításképpen megemlítendő, hogy míg Észak-Erdélyben 1940-ben 486 főt internáltak, a Bácska esetében ez a szám húsz és harmincezer közé tehető. (Sárándi, 2023. 331.)

¹⁶ Például az újvidéki tízes bizottság tagjai a következők voltak: Krámer Gyula, a DMKSZ elnöke, Blazsek Ferenc, újságíró, Ábrahám János kereskedő, Nagy Győző, bankár, Horváth Lajos református lelkész, Szőke Kálmán gyáros, , dr. Wagner Károly ügyvéd, Svraka Ferenc római katolikus pap, Korányi Elemér, római katolikus pap és Tolnai János nyugalmazott tanító. Később Horváthot és Tolnait Szalontai Zoltán orvos és Nagy Iván váltotta.

észak-erdélyi eseményekhez hasonlóan nem írásban, hanem szóban történt meg a véleményezés. Rendelkezünk azonban bőven olyan dokumentumokkal, melyek arra utalnak, hogy a települések megbízhatatlan személyeit gyűjtötték össze, amit a katonai vezetés átadott a polgári közigazgatásnak.¹⁷ Az információk begyűjtését a katonai hatóságok mellett a szegedi V. csendőrkerület detektívjei intézték.

A katonai bevonulást követően sor került a magyarellenes (nek vélt) tisztségviselők elbocsájtására. A települések és járások főbb tisztségviselői, hasonlóan a többi visszacsatolt területhez, döntően a többségi nemzet tagjai közül kerültek ki, akik sokszor akadályozták adminisztratív eszközökkel a kisebbségi közösségek munkáját, így eltávolításukat a helyi magyarság is megkövetelte, és a visszacsatolás légkörében megjelent újságcikkek sora is beszámol a korábbi sérelmekről. A szabadkai *Hirlap* is úgy tájékoztatott, hogy:

„kiskirályok garázdálkodtak itt. Minden járásban, minden faluban egy kiskirály. (...) Az egész megyében és e fővezérek mellett az alvezérek légiója minden faluban jegyző, aljegyző, aki úgy sarcolta kénye-kedvére a kiszolgáltattott magyar népet, ahogy akarta. (...) Ahol egy ilyen kiskirály uralkodott, ott a magyar nép meg sem mert moccanni és a magyar szervezkedést meg sem lehetett kezdeni.”¹⁸

A magyarsággal ellenséges tisztségviselők egy része már a bevonulás előtt elmenekült, másokat, leginkább az 1918. október 31. után érkezetteket internálták, a vezető tisztségekből elbocsájtották.¹⁹ A katonai hatóságok létrehozták az ún. *önkéntes távozás* intézményét, amelyben a régi délszláv tisztségviselőkkel, tanárokkal aláírtattak egy nyilatkozatot, mely szerint saját akaratukból örökre elhagyják Magyarországot területét, és az ország felé semmilyen anyagi követelésük nincs.²⁰ Megjegyzendő, hogy a korabeli közvélekedés szerint a jugoszláv tisztségviselői réteg meglehetősen alacsony színvonalú volt.²¹ A szabadkai városi közigazgatási előadó zárójelentésében előadta, hogy rendkívüli nagy súlyt kellett arra helyezni, hogy az új tisztségviselői kar a *régi rendszer rákfenéjétől*, a baksis rendszertől mentes legyen, és hogy a közigazgatás a régi magyar időbeli nivóra emelkedjen,

¹⁷ Például az V. csendőrkerület óbcesei vegyes őrsé kimutatásában 322 állambiztonsági szempontból megbízhatatlan személy adatait gyűjtötte össze. (Újvidéki Múzeum Magyar dobozok. 11/166-27798)

¹⁸ Havas Károly: A Hirlap élete, halála és feltámadása – a délvidéki magyarság története. *Hirlap*, 1941. április 20.

¹⁹ Erről bővebben lásd Sajti, 1987. 40–53.

²⁰ Sajti, 2004. 177.

²¹ „A montenegrói írrok eljött Újvidékre és olyan közjegyző lett, mint a piny. A tanítóból tanárt csináltak, a prepából tanítót. A cigánynak földet adtak, ha áttért a pravoszláv vallásra. A sokgyerekes szerbet – képzettségre való tekintet nélkül – hivatalnoknak nevezték ki. A bírósági altiszt, ha írni-olvasni tudott, írrok vagy jegyző lett.” (M.L.: Magyarokat kérünk az anyaországtól. Újra magyar akar lenni a visszatért Újvidék. *Függetlenség*, 1941. július 20.)

és kivesse azokat a tisztségviselőket, akik becsületükről megfélekezve ajándékért végzik azt, amit elvégezni minden ajándék nélkül is kötelességük volna.²² A forrásokból az derül ki, hogy bár számarányukhoz viszonyítva alacsonyabb számban, de már a katonai közigazgatás alatt alkalmazásra kerültek nemzethűség szempontjából megbízható délszláv tisztségviselők is. A katonai közigazgatás első két hónapjának működéséről szóló összefoglaló szerint a szerb nemzetiségű tisztségviselők csak szükség esetén, fogadalomtétel után és csak alárendelt beosztásban kerültek alkalmazásra,²³ azonban ez a felfogás később enyhült. Deák Leó, Bács-Bodrog vármegye főispánjának 1944 őszén keltezett feljegyzéseiben leírta, hogy a bácskai szerbség a bevonulást követően azt hitte, hogy a magyar igazgatás mindenben másolni fogja a régi Jugoszláviát, és kérdés nélkül elbocsájtja a szerb tisztségviselőket. Ezzel szemben, ha nem is számarány szerint, de állásokhoz juttatta a szerbeket, és jó hatást váltott ki a nagyvonalú nyugdíjaztatás, ugyanis jelentős nyugdíjat kaptak azok a szerb tisztségviselők, akiket a magyar államigazgatás nem vett át, vagy aki nem akart állást vállalni.²⁴

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ez csak a megbízhatóság szempontjából leigazolt, korábban ki nem utasított tisztségviselőkre vonatkozott. Májusban tovább enyhült a szerbeket ért diszkrimináció, és az az elfogadott nézet alakult ki, hogy különbséget kell tenni a bennszülött szerbség és a két világháború között bevándoroltak között. Ahogy az erről szóló jelentés fogalmaz, különösen kívánatosnak mutatkozik a bennszülött szerbek azon részével szemben ez a különleges bánásmód, akik a szerb uralom idején a magyarsággal szemben megértő és együttműködésre hajló magatartást tanúsítottak, vagy akik magyarokkal házasodtak. A jelentés súlyosan kifogásolja több oldalról a panaszként felhozott körülményeket, miszerint a katonai hatóságok csak a nemzetiségük miatt nem alkalmaznak szerbeket.²⁵

²² Szabadkai Történelmi Levéltár F060 Szabadka thj. Város Polgármesteri Hivatala – Szabadka (1941–1944). 1941 sgt. 192/5

²³ *Tájékoztató*, 10.

²⁴ Deák-hagyaték, Deák Leó feljegyzése 1944 májusából

²⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K149 Magyar Belügyminisztérium, Reservált iratok, 1938–1944. 72. doboz, 651 f 2/1941-6-18585. A jelentés többek között megemlíti Jókity Vazul volt bácsszentiváni községi jegyző esetét, aki magyar leányt vett el feleségül, és akit nemcsak a DMKSZ részéről, de a magyar közvélemény széles körei részéről is mint kimondottan magyarérzelmű embert emlegetnek. A jelentés kitér arra is, hogy „iskolai tanulmányait annakidején Szegeden végezvén, magyar érzésben s magyar szellemben nevelkedett, a bácsmegyei hatóságok valamilyen személyes ellentétekből eredő intrikák által megtévesztve, kinevezésre nem hozták javaslatba s aki jelenleg is állás nélkül lévén, a legsanyarúbb gondokkal küzd.” Ezzel szemben nyomatékka mutatnak rá arra a körülményre, hogy „nem egyszer a magyarsággal szemben ellenséges magatartást mutató egyének meg nem érdemelt kedvező elbánásban részesültek. Skenderovits Tamás kimondottan magyarellenes tevékenységet fejtett ki, a katonai közigazgatás megbízásából a Vajsza-Bogyán-i szerb patriarchai 2300 holdas birtokát kezeli és ezen megbízatását Jeszenszky Sándor VKM miniszteri tanácsos által is fenttartatott.”

A források alapján nem tudunk általánosítani, egyedi esetek sora létezik a délszláv tisztségviselők átigazolására. A forrásokban az általános bizalmatlanság mellett üdítő esetek is előfordultak, amiben nagy szerepe volt Deák Leónak²⁶ és a délvidéki mérsékelt politikusoknak. Például egy összefoglaló jelentés szerint a zombori katonai közigazgatás magyarul alig értő szerbeket is meghagyott állásukban, a fizikai munkás pedig *még akkor is megmaradt*, ha egy szót sem beszélt magyarul. Ezekben a nehéz időkben megmutatkozott az emberi jellem is, Újvidék városparancsnoka, Bajor Ferenc 5 millió pengővel sarcolta meg a zsidó és szerb lakosságot, míg Zomborban a kezdeti bonyodalmak ellenére:

„a nemzetiségek közötti megértést nem csak hirdette a városparancsnok, hanem gyakorolta is, amelynek legfényesebb bizonyítéka, hogy őt ismételtelen feljelentették a hadseregparancsnoknál mondván: »Ebből még nagy baj lesz, mert Szentendrey tábornok²⁷ túlságosan szerb barát«. De nemcsak ő, hanem a beosztott alárendeltjei is, őszinte rokonszenvvel viseltettek a szerb nép iránt.”²⁸

A kiépülő katonai közigazgatás a régi tisztségviselők,²⁹ segéd tisztviselők³⁰ és altisztek³¹ átvételéről és új tisztségviselők ideiglenes kinevezéséről május elsején hirdetményben tájékoztatta a lakosságot. Az erdélyi igazolások során rendszerezést *Személyi lap* kitöltésével kellett igényelni az állásokat.³² A beadott *Személyi*

²⁶ Deák Leó (Kúla, 1888. január 14. – Újvidék, 1945. november 26.) jugoszláviai magyar politikus, Bács-Bodrog vármegye főispánja. Budapesten szerzett jogi oklevelet, majd Zomborban nyitott ügyvédi irodát. A Magyar Párt egyik alapítója, annak titkára. A két világháború között Várady Imre és Strelitzky Dénes mellett a jugoszláviai magyarság vezetője. Többször képviselte a jugoszláviai magyarságot a Népszövetségi Ligák Nemzetközi Unióján, Genfben. Az 1941-es visszacsatolás után Bács-Bodrog vármegye főispánjává nevezték ki. Az első között követelte az 1942-es újvidéki razzia leállítását, a történetek kivizsgálását. Magyarországon német megszállása után tisztségéből leváltották és bebörtönözték. 1945. november 1-jén az új jugoszláv hatalom háborús bűnösneként halálra ítélte, az ítéletet 1945. november 26-án végrehajtották.

²⁷ Szentendrey (Schrottner) Ágoston (? , Kaposvár-?) Somogyi származású katonatiszt, vezéreredes. Századosként harcolt az I. világháborúban, majd fokozatosan lépkedett a ranglétrán. Szerbül is kiválóan beszélt. 1939-ben nyugállományba vonult, de behívták az erdélyi, majd a délvidéki bevonulás során is. 1941 áprilisától szeptemberéig zombori városparancsnokként tevékenykedett. A háború után, 1947-ben Magyarország kiadta a jugoszláv félnek, és golyó általi halálra ítélték.

²⁸ Vajdasági Múzeum, Magyar dobozok 2. doboz, 140 – 26190.

²⁹ Tisztségviselők a városi tisztségviselők, bírók, orvosok, ügyvédek, mérnökök, állatorvosok, vasúti és postatisztviselők, tanárok, tanítók, testnevelési és levente-oktatók stb.

³⁰ Segéd tisztviselők a díjnokok, gépirónok, ápolók, védőnők, gondozónok, vasúti és postai segéd tisztviselők

³¹ Városi altisztek, vásári felügyelők, vámszedők, intézeti felügyelők, utcaseprők, stb.

³² Tisztviselői altiszti és szolgai állások betöltése. *Reggeli Újság*, 1941. május 1.

lapokat pedig a bevonulást követően felállított igazolóbizottságok ellenőrizték.³³ Deák Imre³⁴ jelentéséből tudjuk, hogy ezeknek a feladata elsősorban a katonai körök tájékoztatása volt a település ügyeiről, tovább az emberek nemzethűségi szempontból való véleményezése volt. A gyors pacifikálást követően május elején a bizottságok kiszélesítették jogköreiket, és az állásra jelentkezőket is véleményezték. Deák jelentése szerint:

„mindannak ellenére, hogy ezen felhatalmazását a katonai közigazgatástól nyerte, nagyon sok közhivatali vezető a bizottság megkerülésével vagy jelentéseinek figyelmen kívül hagyásával intézte az állások betöltését vagy régi tisztviselők átigazolását.”³⁵

Deák szerint az ötös bizottság³⁶ csak azokat az ügyeket intézi el, amelyekben megkeresik, és nagy fejetlenség uralkodik, amit a katonai szervek nem egységes irányelvei okoznak, és aminek a polgárság körében nagyon negatív visszhangja van. Majd megjegyezte, hogy ezek a sérelmek nem csak zomboriak, így megy ez minden járásban, ahol a „kiabálók” és az „önigazolók” vannak felül.³⁷

³³ Általában öt főből álltak, Újvidéken pedig tíz tagú bizottság állt fel.

³⁴ Deák Imre, Dr. (Kúla, 1904. november 2. – Nyíregyháza, 1990. április 21.) ügyvéd, országgyűlési képviselő. A zombori állami gimnáziumban tanult és érettségizett (1914–1921). 1921-től Bécsben a hároméves gazdasági képzést adó főiskola – Hochschule für Welthandel – hallgatója volt. Ausztriai tanulmányaival párhuzamosan a budapesti Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Karán tanult. 1928-ban szerezte meg jogi diplomáját, majd 1935. december 11-én tette le az ügyvédi vizsgát. Bécsből hazatérve Zomborba részt vett nagybátyja, Deák Leó ügyvédi irodájának munkájában 1935-ben önálló ügyvédi irodát nyitott, s ezzel párhuzamosan bekapcsolódott a délvidéki kulturális és gazdasági életbe. Összesen huszonhárom közművelődési egyesület megalakításában és több Magyar Ház létesítésében működött közre. A Jugoszláv Királyság megszűnése előtti időben, 1940 végétől 1941 áprilisáig a zombori Magyar Közművelődési Egyesület vezetője volt. Különösen nagy munkát folytatott a Szerémségben, ahol felkutatta a szórványban élő magyarságot, és hozzákapcsolta őket a délvidéki magyar intézményekhez. Falukutatói munkát végzett a Baranyai-háromszög magyarok lakta községeiben. Rendszeresen látogatta a Zágrábban és Belgrádban tanuló magyar főiskolai, egyetemi hallgatók egyesületeit, ahol előadásokat tartott, és különböző egészségügyi szervezeteket létesített. A magyarság érdekeinek védelmében széles körű közírói tevékenységet folytatott a délvidéki sajtóban. Munkásságáért Horthy Miklós kormányzó Nemzetvédelmi Kereszttel tüntette ki. 1942. február 9-én a Magyar Királyság országgyűlése alsó házának behívott képviselője lett. A képviselőség mellett több társadalmi tisztséget is betöltött. Az impériumváltás után Magyarországra menekült. Életéről lásd bővebben: Csőke Márk: Deák Imre, egy elfeledett kultúrászervező. *Híd*, 2025/7–8. 117–130.

³⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 28 Nemzetiségi és kisebbségi osztály 175. csomó 1941 – R – 18509.

³⁶ A zombori ötös bizottság tagja mind ügyvédek: Deák Leó (öt országos elfoglaltságai miatt később unokaöccse, Deák Imre váltotta), Hettesheimer Imre, Müller János, Hoffman János és Papp Lajos.

³⁷ MNL OL: K-28 175. csomó 1941 – R – 18509.

A bácskai állásra jelentkezőket azonban több kihívás is érte. Már a visszacsatolás első napjaiban a katonai parancsnokságokat az egész anyaországból és más visszacsatolt területekről is előzönlötték az állásra jelentkezők levelei, akik a megváltozott helyzetben szeretnék volna kivenni részüket a terület irányításából. A levelekben a rövid életrajzok mellett kiemelték magyar érzelmüket vagy korábban a magyarságuk miatt elszenvedett sérelmeiket.³⁸ Egy részük az impériumváltás következtében elüldözött egykori tisztségviselő volt, akik szívesen visszatértek volna a bácskai rónákra. A nagyszámú jelentkezést nem csak a megüresedett(nek vélt) állások betöltésének pénzügyi vonatkozásai és a *Haza szolgálatáért* érzett lelkesület adta, de a Hivatalos Közlönyben megjelent felhívás is tájékoztatta az ország lakosságát, hogy az új területgyarapodással szüksége van minden munkaerőre.³⁹ A magyarság számának tisztségviselőkkel való gyarapítását a magyar kormány is szerette volna támogatni. De ezt a Bácskába irányuló anyaországi lakosságot nemzetpolitikai szempontból a bácskai vezetők is támogatták: egy Újvidékről szóló cikk szerint az újvidékiek egyik vezetője (valószínű Nagy Iván) azt mondta, hogy ők nem kérnek az anyaországtól semmit, csak magyarokat: magyar középosztályt, magyar kereskedőt, magyar tisztségviselőt, mert Újvidék újra magyar akar lenni.⁴⁰ *A Függetlenség* ezen cikkére több levél is hivatkozott.

Szintén nehezítette a bácskai állásra jelentkezők helyzetét a katonai közigazgatás kiépülése és apparátusa. A katonai közigazgatási apparátus tisztjei leginkább a nyugállományból sürgönyileg tényleges szolgálatba behívott tisztek voltak, akik nagy része korábban elvégezte a katonai közigazgatási tanfolyamot, illetve a teljes igazgatási apparátust központilag, Budapesten állították össze, és gépkocsin, valamint autóbusszal érkeztek a felszabadított területre.⁴¹ Fontos kiemelni, hogy a katonai közigazgatásnak csupán a parancsnoki és szűkebb törzsében lévő egynéhány tiszt, a legszükségesebb őrszemélyzet és a küldöncszolgálat volt katona, a többi beosztott előadó polgári egyén volt.

Három szint működött: a hadseregé, a városi- és a járási szint. Más visszacsatolt területek esetében közbeékelődött egy vármegyei szint, de a Délvidék esetében

³⁸ Ennek az intenzitásnak bizonyítékaként álljon itt, hogy Bizony Ferenc április 14-én (két nappal a bevonulást követően) írt levelet a szabadkai parancsnokságnak, amelyben ügyészi kinevezést kért, megemlítve, hogy „*Ismeri a Bácska, Bánát összes községeit és városait és országútjait*”. (SZTL F60. P107-1941) Április 15-én a beregszászi Bíró Béla díjnoki állást szeretett volna *kapni* Szabadkán (SZTL F60 P74-1941); a budapesti Nagy Ferenc szabadkai kinevezését kérte 1941. április 22-én írt levelében (SZTL F60 P-70/1941), ugyanaznap írt levelet a budapesti Móricz János, aki altiszti posztra jelentkezett (SZTL F60 P71/1941), de érkeztek levelek a visszacsatolt Felvidékről is.

³⁹ SZTL F60 P 121-1941.

⁴⁰ M.L., 1941.

⁴¹ „*Pénteken öt óraker egész sor budapesti autóbussz robogott be Újvidékre. Ezeket jöttek a magyar postások, rendőrök, vasutasok és pénzügyőrök.*” (Újvidéken megkezdte működését a magyar katonai közigazgatás. *Reggeli Újság*, 1941. április 20.)

ezt nem alkalmazták. A katonai közigazgatás előnyös helyzetben volt, mert legnagyobb részét már az erdélyi katonai közigazgatás alatt begyakorolt személyzettel kezdte meg a működését. A katonai közigazgatás élére Novákovits Béla⁴² nyugalmazott altábornagy került, aki a kárpátaljai és erdélyi közigazgatást is irányította. A városparancsnokok közül Szabadkára Bittó Dezsőt, Bihar vármegye egykori katonai parancsnokát helyezték, Zomborba Szentendrey Ágoston, Kolozs vármegye katonai parancsnoka került, Bajor Ferencet, Szatmárnémeti katonai parancsnokát pedig Újvidék irányításával bízták meg. Őket követte a 12 járásparancsnok, akik többnyire ezredek és alezredek voltak.

A működés szempontjából a katonai közigazgatási előadó volt a legfontosabb pozícióban, aki a parancsnok legfontosabb támasza, valamint a többi előadó irányítója volt. Ezek közül minden közigazgatási egységben, tehát a járásokban és a városokban is volt jogi, pénzügyi, ellátási, gazdasági, egészségügyi, csendőrségi előadó, akik napi jelentésekben tájékoztatták a közigazgatási előadót. Ők nagy tapasztalattal és *helyismerettel* rendelkező személyek voltak, akik a katonai és polgári közigazgatás átmenetét is jelentették, hiszen később Zombor, Zenta, Magyarkanizsa, Újvidék és Szabadka esetében is helyükön maradtak és a polgármesteri tisztséget látták el, de a sajtóban már a katonai közigazgatás idején is mint a katonai közigazgatás *polgármestereként* hivatkoztak a tisztségre. Amennyiben lehetőség volt rá, a katonai hatóságok igyekeztek egykori tisztségviselőket visszahelyezni ebbe a fontos pozícióba, amit Zombor, Szabadka és Magyarkanizsa példája mutatja.⁴³

Zombor közigazgatási előadója Cserta Péter⁴⁴ lett, akit mint egykori zombori ember fogadtak, hiszen 1920-ban innen utasították ki a jugoszláv hatóságok. Ezt követően Budapesten volt ügyvédjelölt, majd Baján pénzügyi és adóügyi tanácsnokként dolgozott. Völgyi Jánost Szabadka közigazgatási előadójának nevezték ki április 26-án,⁴⁵ a Monarchia összeomlásakor Szabadka helyettes főjegyzője volt, de 1920-ban elbocsájtották, mert nem akarta letenni a hűségesküt. Később kémkedésért elítélték, de Magyarországra szökött, ahol a közigazgatásban dolgozott. Megjegyzendő azonban, hogy Völgyi előtt ezt a pozíciót a bácskai származású,

⁴² Novákovits Béla (? 1886.– Budapest, 1976. március) nyugalmazott altábornagy, a kárpátaljai, erdélyi, majd a délvidéki katonai közigazgatás parancsnoka. A polgári közigazgatás bevezetése után nyugdíjazták. 1947-ben a jugoszláv hatóságok háborús bűnök miatt kiadatását kérték, de ezt a magyar fél a romló jugoszláv-magyar viszony miatt nem teljesítette. Kilencven éves korában hunyt el Budapesten.

⁴³ ÚM, Magyar dobozok 2. doboz, 140-26190.

⁴⁴ Cserta Péter (? 1891 október 17.–?) jogász, közigazgatási előadó. 1920-ban kiutasították Zomborból, majd Budapesten volt ügyvédjelölt. Később Baján pénzügyi és adóügyi tanácsnokként dolgozott. 1941 áprilisában a zombori katonai közigazgatáshoz közigazgatási előadónak rendelték. 1944 júniusában betegsége miatt „saját kérésére” nyugdíjazták.

⁴⁵ SZTL F60 sgt. 100/1941

komoly tekintéllyel rendelkező dr. Borbíró Ferenc⁴⁶ töltötte be, aki 1908 és 1915 között volt Szabadka főjegyzője, de kéthetes tevékenysége után lemondott posztjáról, mert nem vállalt felelősséget a „balkezes katonai intézkedésekért”.⁴⁷ Lehel Pál Magyarkanizsa utolsó magyar polgármestereként tért vissza a szülővárosába. Zentára a marosvásárhelyi származású Gusáth György kispesti városi tanácsos került, Újvidékre pedig az egykori kőszegi polgármestert nevezték ki Nagy Miklós személyében, helyettese Horváth Kázmér pedig Szamosújvár egykori polgármestere volt. Ez kisebb települések esetében is hangsúlyosan jelent meg, a katonai közigazgatás két hónapos működéséről szóló beszámoló is kifejtette, hogy jegyzőket is döntő többségben az anyaországból rendeltek ki.⁴⁸

Ezek a kirendelések fennakadásokat okoztak az anyaországban, ezeket a sajtóban megjelent alispáni jelentések is igazolják. Sopron vármegye alispánjának beszámolója szerint a csornai szolgabírókat kirendelték Délvidékre, s ugyanebben az időben a kirendelések miatt az alispáni előadók száma 7-ről 3-ra csökkent. A május végén történt új állások betöltése ellenére sem történt lényeges javulás. A kirendelések és a katonai szolgálatra történt behívások folytán az alispáni hivatalon kívül a többi hivatalokban is hasonló nehézségek állottak elő. Valamennyi járásból hosszabb-rövidebb ideig távol volt a szolgabíró, az árvaszékhez beosztott aljegyző átmenetileg járási szolgálatra volt kirendelve, a kapuvári járás egyik kezelőjét pedig nyugdíjas berendelésével kellett pótolni.⁴⁹ Heves vármegye alispánja is jelentette, hogy az erdélyi kinevezésekkel már amúgy is megcsappant a községi jegyzői létszám, de a visszatért Délvidékre történt kirendelésekkel még jobban lepadt, és ez a körülmény komoly zavarokat idézhet elő a közigazgatás menetében.⁵⁰ A revíziókkal a magyarországi tisztségviselők száma is meredeken nőtt: 1938-ban 32 2023-an, 1942-ben pedig már 73 191 fő dolgozott tisztségviselőként.⁵¹

Ez a létszámhiány és az alulról jövő kívánalmak sürgették a katonai köröket, de a délvidéki vezetők is érzékelték az alulról érkező követeléseket, amik kibontakoztak ezen állások körül, és a katonai közigazgatás által szerintük *jogosulatlanul*

⁴⁶ Borbíró Ferenc (szül. Vojnicz Ferenc) (Szabadka, 1879. február 27. – Ligonier, Pennsylvania, 1962. december 31.) a világháború előtt Szabadka főjegyzője, majd Baja város polgármestere 1915–1918, valamint 1921–1937 között. 1939-ben Kassa főispánja. A visszacsatolás után rövid ideig Szabadka város polgári előadója. Az 1956-os forradalom után Amerikába emigrált. Életéről lásd bővebben: Fábíán Borbála: A főispáni hivataltól a főispánságig. *Bácsország*, 2009/2. 40–49.

⁴⁷ Borbíró itt elsősorban a bevonulás során elkövetett civil lakosság elleni atrocitásokra és a katonai vezetés internálásra vonatkozó intézkedéseire gondolt.

⁴⁸ ÚM, Magyar dobozok 2. doboz, 140-26190.

⁴⁹ Pozsgay Antal (szerk.): *Sopron vármegye az 1941. évben. Alispáni jelentés*, Sopron: Sopron Vármegye törvényhatósága, 1942. 31–33.

⁵⁰ A belügyminiszter jóváhagyta Hevesvármegye költségvetését. *Hevesvármegye*, 1941. május 17.

⁵¹ Sárándi 2023, 322.

alkalmazottak eltávolítását célozták. Nem véletlen, hogy Deák Leó, későbbi főispán április végén a *Hírlapnak* adott nyilatkozatában azt mondta, hogy:

„a felszabadulás feletti örömben egyetlen kérése van csupán, ez az, hogy minden magyar és magyar között szűnjön meg most már minden ellentét és vita. Most már csak magyarok vagyunk s mindent a magyar nemzeti gondolon keresztül vizsgáljunk meg és intézzünk el. Az öröm első óráiban ne gondoljunk mindjárt az *igényeinkre*, [kiemelés tőlem – Cs.M.], hanem arra, hogy a nemzet testébe igyekezzünk minél előbb maradéktalanul beolvadni.”⁵²

Április végén Deák Budapestre utazott, ahol Bárdossy László miniszterelnökkel és csonka Bács-Bodrog vármegye tisztségviselőivel is tárgyalt.⁵³

A közérthetőség miatt fontosnak tartom, hogy kitérjek a témám szempontjából fontos szervezeti kérdésekre is. Az 1922-ben alapított Magyar Pártot 1929-ben betiltották, és ezt követően a magyarság megszervezését elsősorban a kulturális egyesületeken keresztül képzelték el, amit a jugoszláv kormányzat folytonos betiltásokkal akadályozott,⁵⁴ így átfogó, az egész térségre kiterjedő tevékenységet nem tudtak kifejteni. A jugoszláv belpolitikai események hatására és Nagy Iván kijárása után engedélyezték egy közművelődési ernyőszervezet létrehozását a Horvát Bán-ságban, ami 1940 márciusában kezdte meg működését. Ez lépéskényszerbe hozta a belgrádi köröket is, és a jugoszláv–magyar közeledés eredményeként engedélyezték egy másik közművelődési csúciszerv létrehozását is 1940 novemberében, ami a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség nevet vette fel. A körülményeket jól érzékelteti, hogy a novemberi alapítás ellenére átfogó működését csak 1941. február elején kezdte meg. A Szövetség vezetőségében egyaránt helyet kapott a jugoszláviai magyarság két politikai tábora, a Várady Imre – Deák Leó féle mérsékelt konzervatív irányzat és a Nagy Iván⁵⁵ féle jobboldali népi mozgalom is. A szervezkedés rapid módját az is mutatja, hogy a Szövetséghez csatlakozottak száma a visszacsatolás időpontjában már a 150 000-et is megközelítette.

A visszacsatolás idején tehát rendelkezésre állt egy olyan tömegbázis és szervezeti struktúra, amit a katonai szervek is igénybe vehettek az igazolásoknál, hiszen

⁵² Dr. Deák Leó összetartásra szólítja fel a magyarságot. A délvidéki magyarság régi vezére fontos megbeszélések végett Budapestre utazott. *Hírlap*, 1941. április 27.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Ezt a küzdelmet jól szemlélteti a Várady Imre köré szerveződő Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület története is. Lásd: Németh Ferenc – Várady Tibor: *Országok változnak, kultúrák maradnak. Száz éve, 1921-ben kezdte meg munkáját Nagybecskerekén az utódállamokban először jóváhagyott magyar kulturális intézmény, a Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület*. Újvidék: Forum, 2022.

⁵⁵ Nagy Ivánról bővebben lásd: Dévavári Zoltán: *Klikkharok az emigrációban. Nagy Iván (1904-1972) délvidéki magyar emigráns politikus válogatott iratai (1949-1954)*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021.

átfedések voltak a helyi fiókok vezetői és a létrehozott igazolóbizottsági tagok között. Ennek ellenére a hatóságok a bevonulás első heteiben sokszor megkerülték az ötös bizottságok javaslatait, emiatt a Vezérkari Főnökség táviratában tájékoztatott arról, hogy katonai közigazgatás első napjaiban a „köpönyegforgatók” igyekeztek a parancsnokságokat körülvenni, és sok ember szeretne most vezető szerepet játszani, akik nem a leghelyesebben viselkedtek az *idegen uralom alatt*, és emiatt óvatosságra intett, és hozzáfűzte:

„Figyelmeztetem, hogy a magyar közművelődési szövetség helyi vezetőjében annál is inkább meg kell bízni, mert az illetékes kormányzati előadókkal folytatott előkészítő megbeszélések során az a nézet alakult ki, hogy a végleges rendezésnél is elsősorban a Szövetségbe már tömörült személyek fognak szerephez jutni.”⁵⁶

Az április 29-én kiadott táviratnak minden valószínűség szerint köze van Deák Leó április végi budapesti látogatásának, aki tájékoztathatta a kormányzati köröket a katonai közigazgatás és a Szövetség helyzetéről.⁵⁷

A Szövetség néhány hetes kényszerszünet után május elején indította újra működését, azzal a különbséggel, hogy a jugoszláviai jelzöt délvidékire cserélte, és a továbbiakban Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség néven működött.⁵⁸ Nem a DMKSZ volt az egyetlen, amely a visszacsatolt területek irányítására tört. Április 29-én a Revíziós Ligához⁵⁹ tartozó Délvidéki Otthonban⁶⁰ a Szabadkai Szövetség, a Zentai Szövetség, a Zombori Szövetség és az Újvidéki Szövetség⁶¹ egyesülésével megalapították a Bácskai Szövetséget. Ezen szövetségek tagjai között az egykori bácskai földbirtokosok, tisztségviselők, tanítók voltak. A Délvidéki Otthonban olyan híres, egykor Bácskában élő családok tagjai jelentek meg ez alkalomból, mint a Lénárd, Birkás, Vermes, Farkas, Fernbach, Lelbach, Mamusich, Purgly, Törley és a Bezerédy családok.⁶² Tagjai élénk lobbitevékenységet folytattak a visz-

⁵⁶ Újvidék Város Történelmi Levéltár, 227. fond, Járási katonai parancsnokság iratai, 1775/1941

⁵⁷ A hazatért Bácskában indul az építő munka. *Nemzeti Ujság*, 1941. április 29.

⁵⁸ A Tisza túlszárnyán, a német katonai közigazgatás alá került Bánátban a Szövetség fiókjai folytatták működésüket. A kezdeti időben az újvidéki központ irányításával működtek, majd német nyomásra új szövetséget alapítottak. Így a Dunamenti Magyar Közművelődési Szövetség, később pedig a Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség adta meg a működésükhöz szükséges jogi keretet, de az újvidéki központ informális befolyása továbbra is erős maradt.

⁵⁹ Erről bővebben: Zeidler Miklós: Herczeg Ferenc és a Revíziós Liga. In: Gazdag László – P. Müller Péter (szerk.): *„Fenn és Lenn”. Tanulmányok Herczeg Ferenc születésének 150. évfordulójára*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2014. 29–46.

⁶⁰ A Délvidéki Otthonról bővebben lásd: Fall Endre: *Jelentés a Délvidéki Otthon öt évi működéséről*. Budapest: Délvidéki Otthon, 1926.

⁶¹ Ezen szövetségek tagjai többnyire a nevükben szereplő városokhoz vagy tágabb környezetéhez tartozó egykori tisztségviselők, birtokosok, tanárok működtek, akik a világháború után kerültek a magyar fővárosba.

⁶² Megalakult a Bácskai Szövetség. *Pesti Hírlap* 1941. április 29.

szacsatolás első heteiben. Nem véletlen az alakuló gyűlés helyszínválasztása, hiszen a délvidéki származású Herczeg Ferenc, a Revíziós Liga elnöke is támogatta a megalakuló szövetséget, de a vezetőség május elején felkereste Bonczos Miklós belügyi államtitkár és Bánffy Dániel földművelésügyi minisztert is, akik kijelentették, hogy a kormány szívesen látja a visszacsatolás következtében támadt kérdések elintézése érdekében a Bácskai Szövetség segítségét. A Szövetség a visszacsatolt területen politikai, gazdasági, kulturális és társadalmi jellegű központi szervvé szeretett volna válni, és kezdetben egy harminctagú elnöki tanács felállítását határozták el, amiből 15-en a „kiüldözött bácskaiak”, 15-en pedig a megszállás alatt élő bácskaiak közül kerültek volna ki. A „megszállás alatt sanyargatott” magyarság igazolása, az elüldözött magyarok visszatérése, a visszacsatolás következtében támadt különböző természetű problémák megoldása terén ajánlotta fel segítségét a kormánynak, amit Bonczos Miklós belügyi államtitkár el is fogadott.⁶³ Az anyaországban élő 15 fős elnöki tanács tagjait Budapesten választották meg, amibe bácskai nagybirtokosok, egykori főispánok és tisztségviselők kerültek.⁶⁴ A beharangozott bácskai alakuló gyűlést viszont meg sem tartották, és május közepére már eltűntek az újságok hasábjairól a tevékenységükről szóló hírek, de ügyvezető elnököket, Szabadka utolsó magyar főjegyzőjét, Völgyi Jánost 1941. április végén a szabadkai katonai közigazgatás vezetőjéhez rendelték, és később ő látta el Szabadka polgármesterének tisztségét, illetve Balla Pál is komoly szerepet töltött be a visszacsatolt területen. A katonai közigazgatásról készült összefoglaló jelentés egyértelműen a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség mellett köteleződött el, és a kormányzattól újabb jogosítványokat kért nekik, a Bácskai Szövetségről pedig megjegyezte, hogy olyan események gyümölcseit akarja élvezni, amelyeknek létrehozásában alig működött közre, de a Magyar Élet Pártjával keres szoros kapcsolatot. Ahogy korábban utaltam rá, május után már nem hallunk a szövetségről, tehát testületileg nem tudták érvényesíteni akaratukat.

A visszaélések és rendellenességek orvoslására csak 1941 május közepén kereste fel a Miniszterelnökség II. osztálya Krámer Gyulát,⁶⁵ a DMKSZ elnökét,

⁶³ A Bácskai Szövetség küldöttsége a földművelésügyi- és belügyminisztériumban, valamint Herczeg Ferencnél. *Reggeli Újság*, 1941. május 10.

⁶⁴ *A Bácskából kiüldözött magyarok* részéről a 15 fős elnöki tanács tagja volt: Perczel Béla, Fernbach Bálint, Prokopy Imre, Szemző István, Stauer György volt főispánok, Balla Pál, Völgyi János, Sáfrány Ferenc, Szlezák Lajos, Birkás Kovács Andor, Mamusich János, Farkas Endre, vitéz Csettle János, Vermes Imre és Kovács Huszka Ferenc voltak.

⁶⁵ Krámer Gyula (1883, Kúla – 1945. november 26., Újvidék) gyáros, felsőházi tag. Felsőkereskedelmi iskolát végzett, majd az I. világháborús katonai szolgálat után Újvidéken testvérével megalapította a Krámer Testvérek Vas-, Fém és Sodronyárú-gyárát. A két világháború között különböző egyházi és világi tisztségeket töltött be Újvidéken, a jugoszláviai magyarság törekvéseit anyagilag is támogatta. 1940. november 24-én a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség elnökévé választották. Az elnöki tisztségét a visszacsatolás után is megtartotta, és a Szövetség vezetőjeként tevékeny részt vállalt a terület gazdasági és kulturális fejlesztésében.

valamint Dr. Deák Leót és Dr. Nagy Ivánt, hogy a katonai parancsnokság részére javasoljanak öt, illetve tíz olyan személyt Bácska minden helységéből, akik helyi és személyi ismereteiknél fogva a helybéli parancsnok rendelkezésére fognak állani. Erre amiatt volt szükség, mert a parancsnokok panaszkodtak, hogy sok illetéktelen egyén *denunciált*, és ilyen módon vélik az objektív ügymenetet biztosítani. A felkérésre Krámer, Deák és Nagy megszerkesztették a kért névjegyzéket. Krámer a háború utáni népbírósi perében magát mentegelve megjegyezte, hogy az összeállításnál ő csak asszisztált, mert akkor még a vidéki magyarokat nem ismerte, de Deák és Nagy Iván⁶⁶ hosszas vita után megállapodtak a névjegyzékben, melyet a Szövetség kézbesített ki a megfelelő személyeknek. Megjegyezte, hogy a II. ügyosztályának átadott névjegyzék alapján a katonai parancsnokság értesítette a helyi parancsnokokat, hogy mely személyekkel vegye fel a kapcsolatot, de ezen ötös, illetve tízes bizottságok működéséről alig hallottak valamit, mert részben az idő előre haladtával már megismerték a helyi viszonyokat, és később azokra nem volt szükség.⁶⁷

Krámer Gyula, a Szövetség elnöke május 19-i 9-es számú körlevelében az öttagú bizottságok alakításának megvitatását május 21-re jelölte ki,⁶⁸ és ezt követően rövidesen meg is alakultak ezek a bizottságok. A megalakulásról nincsenek feljegyzéseink, de jó lehetőségünk van arra is, hogy ezen igazolások kérdését a vissza nem csatolt Bánáttal kapcsolatban megvizsgáljuk, és ebből következtethetünk a bácskai bizottságok feladataira is. A további revízióban reménykedő vezetés ugyanis május 22-én (tehát három nappal a bácskai bizottságok megalakításáról szóló körlevél után) már levélben utasították Gröftner Dénest, a DMKSZ bánáti szervezési megbízottját, hogy minden bánáti helységben alakítsanak bizottságokat, falvakban öt, városokban nyolc-tíz taggal, hogy már a „felszabadulás pillanatában” rendelkezésre álljanak a katonai hatóságoknak, mint a kizárólagos, de különösen személyi kérdésben a megbízhatóságot illetőleg. A bizottságok kizárólag (!) szövetségi tagokból állhattak. A levél szerint mindenütt előtérbe helyezendőek azok, akik már április 6-a előtt aláírták a belépési nyilatkozatot, és szigorúan utasítandók a szervezőbizottságok, hogy minden új jelentkezőt csak a belépés napjának dátumával vegyenek fel.⁶⁹ Bár a bánáti bevonulás elmaradt, az ötös bizottságok névsorai elkészülhettek, erre bizonyítékok a Várady-levéltárban található dokumentumok; a különböző kézírás,

1942-től a felsőház tagja. 1944 októberében elmenekül Újvidékről, 1945 közepén a jugoszláv hatóságok elrabolták és Jugoszláviába szállították. Itt bevonták Deák Leó perébe, és „háborús bűnökért” kivégezték.

⁶⁶ A Deák-Nagy Iván ellenére területi okok miatt nem térek ki, erről lásd bővebben: Dévavári Zoltán: *Elfeledett Mártírunk. Deák Leó Bács-Bodrog vármegyei főispánja (1941–1944). Veritas évkönyv 10.* Budapest: Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, 2024. 302–338.

⁶⁷ ÚM, Deák Leó és társai pere: 8451.

⁶⁸ ÚM, DMKSZ 1941. 29/28.

⁶⁹ A. Sajti Enikő: *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai*, Újvidék: Forum Könyvkiadó, 2016. 750.

papírforma alapján ezeket a helyi fiókok állították össze és juttatták el Váradynak. Például a Nagyzersebételak,⁷⁰ Tamásfalva⁷¹ és Écskai bizalmi embereinek névsora⁷² vagy a Muzslay „ötöstanács”,⁷³ de van lista magyarcsernyei, németcsernyei, szőlősdvarnoki bizalmi emberekről is. Május 26-án Gröftner Krámer Gyula szóbeli utasítására hivatkozva felhívta a bánati fiókok figyelmét arra, hogy a kerületükben lévő nagyobb szerb és zsidó vállalatokat és birtokaikat is össze kell írni, valamint javaslatba hozni jó szakembereket ezekhez a vállalatokhoz. A levél kitért arra, hogy azonnal össze kell írni a magyarságra káros szerb egyéneket, és a bevonuló csapatparancsnokoknak azonnal át kell adni a névsort, valamint mindenkit összeírni, aki állást óhajt elnyerni, és nem csak a magyarokat, hanem a németeket és szerbeket is.⁷⁴

A bánati bevonulás elmaradt, de a DMKSZ által felállított igazolóbizottságok megkezdték működésüket, és ezek revideálták is a korábbi ötös bizottságok munkáját, illetve véleményezték az állásukban megtartott tisztségviselőket. Nem mindenhol volt konfliktusmentes a kinevezés, ezt erősíti meg egy levél, amelyben Cserveny Lénárd, a palánkai fiók elnöke és Horváth Zoltán, a deryei szervezet elnöke kérte számon a helyi ötös bizottságok névsorát, amire Hegedűs László, a Szövetség igazgatója azt válaszolta, hogy a községi bizottságok kinevezése nem a Szövetség részéről, hanem a hármas politikai tanács: Krámer Gyula, Nagy Iván és Deák Leó által lett kinevezve, akiket erre a Fővezérség hatalmazott fel. Így nem szövetségi, hanem politikai szempontok érvényesültek a kinevezésnél, a Szövetség irodájának az egészben csak adminisztrációs szerepe van.⁷⁵ Az ilyen jellegű *megtisztítást* a magyar társadalom széles rétege támogatta, és tucattjával tartalmaz a levéltári anyag névtelen feljelentéseket és helyzetértékeléseket arról, hogy a lakosság körében nagy felháborodást kelt, hogy még mindig a szerb uralom alatti magyarelles tevékenységet kifejtő tisztségviselők vannak alkalmazásban.⁷⁶ Sőt, bizonyos körök szerint a szerb uralomnak volt egy nagy pozitívuma is, mégpedig, hogy délvidéki magyarságnak

„...most hullott el a férgese, most derült ki, hogy kik azok, akik a próbát nem állották ki, akiknek ajkán a hazafiasság, az állameszme, a nemzethűség csak üres szólam volt. (...) Az elmúlt két évtized alkalmat adott nekünk arra, hogy mindenkiel a maga értéke szerint tisztába jöhessünk és tudomásul vegyünk, kikre számíthatunk minden körülmények között és kikre csak bizonyos feltételek mellett.”⁷⁷

⁷⁰ Várady Levéltár 11913 mappa, 70.

⁷¹ VL. 11913 mappa, 071.

⁷² VL. 11913 mappa, 072.

⁷³ VL. 11913 mappa, 076.

⁷⁴ VL. 11913 mappa, 011.

⁷⁵ ÚVTL. 227. fond 2221/1941.

⁷⁶ SZTL F60 sgt. 77/1941.

⁷⁷ A mi álláspontunk. *Uj Nép*, 1943. március 20.

A revideálás mellett kiegészítették és rendszerezték a települések megbízhatatlan és magyarelles lakosságát, valamint a polgári közigazgatás bevezetésének hírére júliusban elkezdték gyűjteni a településeken állásra jelentkezők íveit. Az Újvidéki Múzeumban 67 eredeti példányt őriznek a zsabylai járásból, valószínű, hogy a többi kiselejtezhették, mert a legmagasabb iktatási szám a 842, tehát ebből is látszik, hogy komoly munkát végzett a DMKSZ a helyi lakosság és a saját befolyása érdekében. Ugyanis ezeket az íveket a *fiók ajánlja* aláírással látták el, így a tagság vagy a helyi vezetőkkel való jó kapcsolat a közzvélekedés szerint pozíciókat, állásokat is jelentett. Fontos azonban megjegyezni, hogy a Szövetség tagsága már abban az időben is exponenciálisan nőtt, amikor ennek nemhogy előnyei, hanem kimondottan hátrányai is lehettek. A kétoldalas ív 22 kérdést tartalmazott, ami a személy előéletére, nyelvtudására, szakmai tapasztalatára is kitért. Meg kellett jelölni, hogy első- és másodsorban milyen állásra jelentkezik, és ennek indoklásaként fel kellett jegyezni, részben az anyaországiakkal szemben, hogy milyen kapcsolata van a területtel, ahova pályázik. Végül, a 22. pontban válaszolni kellett arra, hogy milyen magyar vagy idegen társadalmi szervezetnek vagy alakulatnak volt a tagja, ahova a döntő többség a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetséget írta be.⁷⁸ Azonban hiába gyűjtötte össze a jelentkezési íveket, a pozíciókról döntő főszolgabíró asztalára csak szeptember közepén jutottak el, amikor az állások nagy részét már betöltötték. Hasonló volt a helyzet az észak-erdélyi alkalmazásokkal kapcsolatban is.⁷⁹

A forrásokból arra következtethetünk, hogy nem csak a jelentkezéseknél, hanem a priorálásoknál is csak véleményező szerepet töltött be a Szövetség az ún. nemzethűségi igazolások kiadásával, ugyanis a szabadkai rendőrközlöny 1941. június végi zárójelentése szerint „az uralomváltással kapcsolatosan nagy számban jelentkeztek az elhelyezkedni akarók, akik a kérvények áradatával lepték el a katonai közigazgatási parancsnokságokat. Az állást keresők előéletének és nemzethűségének megállapítása igen nagy munkát és feladatot rótt a rendőrközlönyekre, úgyhogy a bűnügyi feljelentések nyomozása és priusok megállapítása állandó megfeszített munkát igényelt.” ... A rendelkezésre álló adatok alapján [a rendőrközlöny – Cs.M.] elkészítette a csetnikek jegyzékét, kiállította ezek és minden gyanús személy egyéni-lapját, ezek jelenleg kartotérendszer szerint nyilván vannak tartva.”⁸⁰ Emellett arról is tájékoztatja a felettes hatóságokat, hogy a rendőrközlöny priorálja mindazokat, akik a városi katonai közigazgatáshoz állás elnyerése iránt folyamodnak. Tehát ebből arra következtethetünk, a Szövetség nem dönthetett önállóan sem az állások betöltéséről, sem a priorizálásokról.

⁷⁸ ÚM. MD. 13. doboz 137/ 28403.

⁷⁹ Sárándi, 2023. 63.

⁸⁰ SZTL F60. Sgt. 192/7 – 1941.

Kitekintés a felvidéki és észak-erdélyi igazolási gyakorlatra

A délvidéki események ismertetése után röviden fontos kitérni más, visszacsatolt területeken alkalmazott gyakorlatokra is. Az első bécsi döntést követően a felvidéki területek reintegrációjával kapcsolatban is nagy kérdést jelentett a különböző közhivatalnoki állások betöltése, ugyanis a szűkös erőforrásokat a magyar nemzethez hű munkaerő között szerették volna kiosztani. Az erről szóló igazolóbizottságokról nyilvánosan először Jaross Andor tárca nélküli miniszter beszélt 1939. január 20-án. A testületek létrehozását azzal indokolta, hogy a felvidéki lakosság türelmetlenül várja, hogy az arra méltatlanokat az állam szolgálatából eltávolítsák és megjutalmazzák az arra méltókat, különösen, akik a csehszlovák időkben magatartásukkal ezt kiérdemelték.⁸¹

A járási központokban felállított testületek elnökeit az illetékes miniszter nevezte ki, a tagok meghatározásánál pedig a helyismerettel bírók és pártatlanok kerültek előtérbe. Az állásra jelentkező igazolandó személyeknek egy nyilatkozatot kellett kitölteniük, ahol családi és munkahelyi adatokon kívül a párt- és egyesületi tagságról is információkat szolgáltatottak. Az igazolásokba a társadalom széles körét bevonták, és az igazolandók nevét nyilvános helyen függesztették ki, amit a lakosság nyolc napon belül véleményezhetett. Fontos különbség volt a felvidéki és kárpátaljai igazolások között, hogy Kárpátalja tekintetében az igazoló nyilatkozatok egy példányát láttamozásra el kellett küldeni a kárpátaljai kormányzói biztosnak, mivel a többségében ruszin lakosság által lakott területeken nem lehetett számítani a „nemzethűtlenségi” bejelentésekre.⁸²

Csilléry szerint a töredékes forrásokból az a kép látszik kirajzolódni, hogy a Felvidék esetében a nemzethűségi eljárás alá vont személyek döntő többségét első fokon igazolták. Kárpátalja esetében az igazságügyi személyzetre vonatkozó eljárásokban az összes alkalmazottat igazolták, de a tanulmány hivatkozik Teleki Pál levelére, amelyben az igazolóbizottságok hibás működésére mint közismert tényre utal,⁸³ ugyanis a felvidéki és kárpátaljai igazolóbizottságok munkájánál komoly hibák merültek fel, melyekről a kormányzat is tudomást szerzett. Nem sikerült olyan szempontokat meghatározni, melyek lehetővé tették volna az igazolóbizottságok objektív működését. Simon Attila megjegyezte, hogy a gyakorlatban az igazolásokkal kapcsolatos titkos és nyílt feljelentések olyan hullámát indította el, amely már a Bach-rendszer besúgóhálózatának működésére emlékeztette az embereket.⁸⁴ Az észak-erdélyi igazolásoknál a hibák elpalástolása miatt kivonták a helyi

⁸¹ Simon Attila: *Magyar idők a Felvidéken (1938–1945). Az első bécsi döntés és következményei.* Budapest: Jaffa kiadó, 2014. 88–89.

⁸² Csilléry Edit: A nemzethűség jelentése a felvidéki és kárpátaljai eljárások során. *Magyar Kisebbség* 2014/1. 7–39. 19.

⁸³ Csilléry 2014, 11.

⁸⁴ Simon 2014: 95.

közösségeket az igazoló eljárásból, Teleki Pál miniszterelnök ki is jelentette, hogy Erdélyben nem lesz igazolási eljárás. A gyakorlat azonban mást mutatott.⁸⁵

Az észak-erdélyi igazolásoknál a döntő szerepet a kiépülő katonai közigazgatás látta el. Ez az ún. prioritási folyamat itt is az alkalmazott személy „megbízhatóságát”, a magyar közösség iránt tanúsított magatartását volt hivatott kideríteni, amit a helyi magyar elit és a parancsnokok által maguk köré gyűjtött tanácsadók döntöttek el. Az igazolások szóban történtek, bár az helyi Országos Magyar Párt vezetői igazolások írásával javasolták pártfogóikat az állások betöltésére, de a kinevezések kérdésénél a helyi elit mellett a német kisebbség, a magyar társadalmi szervezetek, valamint a személyi és rokoni kapcsolatok is hozzájárultak. Kivételt képzett a Székelyföld, ahol működtek javaslattevő bizottságok, de ahogyan azt láthattuk a Bácska esetében, itt is már betöltötték az állásokat, amire ezek a listák elkészültek.⁸⁶ Kijelenthető tehát, hogy a délvidéki bevonulás során alkalmazott eljárás az észak-erdélyi igazolásokhoz hasonló módszert alkalmazták, azzal a különbséggel, hogy a fent már ismertetett körülmények miatt május végén kiemelt szerepet kapott a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség az igazolások kiállításával, de a végső döntést itt is felsőbb hatóságok hozták meg.

A polgári közigazgatás és az állások kérdése

Keresztes-Fischer belügyminiszter július 1-én megtartott minisztertanácsi ülésen vetette fel a katonai közigazgatás megszüntetését, de Bárdossy visszautasította a javaslatot, mert az azt a látszatot keltette volna, hogy véglegesen lemondtak a Bánát visszaszerzéséről, így a váltásra az őszi időszakot javasolta. Júliusban azonban minden újabb revízióra vonatkozó remény szertefoszlott, és így a katonai közigazgatás felszámolását és a polgári közigazgatás bevezetését 1941. augusztus 15-re tűzték ki. A kormánynak ezzel belpolitikai céljai is voltak, leginkább a Délvidéken nagy politikai szerephez jutott katonai vezető körök visszaszorítása.⁸⁷

A polgári közigazgatás kereteit *A visszafoglalt délvidéki területek közigazgatásáról a Miniszterelnökség 1941. évi 5440 számú rendelete* határozta meg,⁸⁸ melyet 1941. július 22-én adtak ki. Ez hasonló módon alakult, mint a többi visszacsatolt terület közigazgatása. A rendelettel véglegesen eldőlt Bács-Bodrog vármegye közigazgatási beosztása is, amelyben Zombor és a Deák-párt győzött, szemben Krámer Gyula és Nagy Iván elképzeléseivel, akik Újvidéket preferálták, mint az

⁸⁵ Sárándi 2023. 61.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ A. Sajti: Délvidék, 79–80. Erről bővebben: Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944*. Budapest: Kossuth Kiadó, 1986.

⁸⁸ Magyarországi rendeletek tára 1941. *A visszafoglalt délvidéki területek közigazgatásáról a Miniszterelnökség 1941. évi 5440 számú rendelete*

egykori bányai központot. Az elképzeléseknél az is felmerült, hogy az ország második legnagyobb vármegyéjét felosztják.⁸⁹ A tisztviselők alkalmazásával kapcsolatban a rendelet kijelölte, hogy a vármegyei és városi *tisztségviselőket*, valamint a községi jegyzőket a belügyminiszter nevezi ki. A nagy és kisközségekben a jegyző kivételével az előjáróság összes választás alá eső tisztségviselőit a járási főszolgabíró nevezi ki. A 15. paragrafus szerint az állásokra csak olyan személy alkalmazható, akinek a jogszabályokban megállapított képzettsége van, de a belügyminiszter kinevezheti azt is, akinek csak elméleti tudása van, valamint az a délvidéki illetőségű személy is, akinek az 1921-es évet megelőzően, valamint az 1941. április 11. napján a délvidéki területen hatályban volt jogszabályokban meghatározott képzettsége volt. A képzés és gyakorlat azonban nagy kihívást jelentett a bácskai közigazgatási állásra jelentkezőkre, mert ha bár egy kicsit túlzott is, Deák Leó a felszabadult területtel kapcsolatban még úgy nyilatkozott, hogy a jugoszláv időkben a „*magyar ember semmiféle közhivatalt nem tölthetett be, még szintiszta magyar községekben sem. Ilyenformán hivatalokban nincs a Délvidéken semmiféle utánpótlás*”.⁹⁰ Pontos számaink erre vonatkozóan nincsenek, de Csuka János tömeges elbocsájtásokról és nyugdíjaztatásról beszél az 1920-as években,⁹¹ de az is szembetűnő, hogy a húszas évek végén az Újvidéki Kerületi Bíróságon 36 bíró közül mindössze négyen voltak vajdaságiak.⁹² Ezen hátrány ellensúlyozására a rendelet 19. paragrafusára alapján a belügyminiszter a törvényhatóságok és községek tisztségviselőit és egyéb alkalmazottait szolgálattételre a visszafoglalt délvidéki területre kirendelhetette, és a visszafoglalt délvidéki terület lakosai közül az ország egész területére beoszthatta, aminek alapvetően az volt a célja, hogy a tapasztalattal nem rendelkező állásra jelentkezők az anyaországban szerezzenek gyakorlatot.

A belügyminiszter 1941. július 23-e és 26-e között (tehát a rendelet kiadásának másnapján) hivatalos délvidéki körúton vett részt, ahova elkísérte Pataky Tibor államtitkár,⁹³ aki a korábbi két évtized magyar kisebbségi politikájának egyik első számú szakértője volt, valamint az újvidéki származású Balla Pál,

⁸⁹ Erről lásd Nagy Bácsmegeye közigazgatásának megszervezése. *Hírlap* 1941. április 27. és A munka, a haladás szelleme két évtized alatt az ország mintavármegyéjévé fejlesztette a trianoni békeparancsral elsorvadásra ítélt csonka Bácskát. *Délvidéki Magyarország*, 1941. szeptember 26.

⁹⁰ A hazatért Bácskában indul az építő munka. *Nemzeti Ujság*, 1941. április 29.

⁹¹ Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Budapest: Püski Kiadó, 1995. Lásd különösen a tömeges elbocsájtásokról és nyugdíjaztatásokról szóló fejezetet.

⁹² Dudás Attila: A magyar nyelv hivatalos használata a közigazgatási és bírósági eljárásokban a két világháború közötti Jugoszláviában. In: Várady Tibor (szerk.): *Délvidéki (Vajdasági) jogászok. Monarchiától a titói korszak végéig*. Újvidék: Vajdasági Magyar Jogász Egylet, 2020. 147–170. 152–153.

⁹³ Pataky Tibor (Alsóverecke, 1889 – Pécel, 1953. október 28.) államtitkár, a Miniszterelnökség II. osztályának (Kisebbségi és Nemzetiségi ügyek) osztályvezetője. 1922 nyaratól miniszteri titkár, 1923-tól miniszteri osztálytanácsos címmel felruházott miniszteri titkár, 1927-től miniszteri osztálytanácsos, 1928-tól miniszteri tanácsosi címmel és jelleggel felruházott

a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának osztálytanácsosa is. A körüton jelen volt a belügyminiszter közeli bizalmasa, Deák Leó mellett⁹⁴ Krámer Gyula és Nagy Iván is. Többek között Szabadkán, Újvidéken, Magyarankizsán, Zentán és Zomborban is járt, ahol tárgyalt a helyi vezetőkkel, ami a polgári közigazgatás bevezetésének előkészítését is jelentette. Az erről készült összefoglaló szerint a belügyminiszter szerint a legfőbb szempont a közigazgatásban az, hogy hozzáértő, tisztességes tisztségviselőket állítsanak szolgálatba, de természetesen a helyi embereket preferálva, hozzátevé, hogy amennyiben vannak helyi emberek.⁹⁵ Keresztes-Fischer ekkor már magával vitte a javaslatot is a különböző városokba, ami a polgári közigazgatás élére kinevezendő főtisztviselők névsorát tartalmazta.⁹⁶ A belügyminiszternek lehetősége volt személyesen találkozni a javaslatba hozott főispánokkal, akiket a polgári közigazgatás bevezetésével neveztek ki. Bács-Bodrog vármegye és Zombor főispánja a már sokat emlegetett Deák Leó lett, bár erre a címre politikai ellenfele, Nagy Iván is aspirált. Szabadka főispánja Reök Andor⁹⁷ horgosi földbirtokos lett, Újvidék élére pedig Fernbach Péter,⁹⁸ temerini földbirtokos került. A váltáshoz Kászonyi Richárd,⁹⁹ az addigi csonka Bács-Bod-

miniszteri osztálytanácsos, 1931-től miniszteri tanácsos, 1933-tól államtitkári címmel és jelleggel felruházott osztályfőnök, 1938 novemberétől 1944 októberéig államtitkár.

⁹⁴ A jó, szinte baráti kapcsolatot mutatja az is, hogy a hivatalos látogatás után Deák Leó a saját lakásán látta vendégül a belügyminisztert, a városparancsnokot és a polgármestert. *Reggeli Újság*, 1941. július 26.

⁹⁵ MNL OL K28 102. doboz 1941.R-20994

⁹⁶ Délvidéki körúttján Magyarankizsát, Zentát, Újvidéket és Zombort is meglátogatta Keresztes Fischer belügyminiszter. *Hirlap*, 1941. július 26.

⁹⁷ Reök Andor (Szeged, 1899. január 20.– Újvidék, 1944 novembere) földbirtokos, délvidéki politikus, 1941 és 1944 között Szabadka és Baja főispánja. Tanulmányait Keszthelyen végezte, 1923-ban vette át a család tulajdonában lévő horgosi birtok vezetését. A harmincas évek második felétől a Várady – Deák – Strelitzky-vonaltól jobbra álló, ugyanakkor mérsékelt magyar politikus volt. 1941 augusztusában Szabadka törvényhatósági jogú város főispánjává nevezték ki. A bajai főispáni tisztséget is ellátó Reököt a német megszállás után leváltották. 1944 novemberében Újvidéken öngyilkosságot követett el.

⁹⁸ Fernbach Péter Bálint (Apatin, 1895. november 12. – Újvidék, 1945. december 20.) délvidéki magyar földbirtokos, politikus, Újvidék főispánja. Az impériumváltás után a DMKSZ vezetőségi tagja, 1942 és 1944 között országgyűlési képviselő, 1941 és 1942 között Újvidék főispánja volt. 1942-ben az újvidéki razziaiban játszott szerepe miatt leváltották, majd 1944-ben a Sztójay-kormány ismét kinevezte. A magyar hatóságok 1945 júliusában kiadták Jugoszláviának. Véltetőleg újvidéki fogva tartása alatt öngyilkosságot követett el, ezért a jugoszláv hatóságok nem folytatták le ellene a büntetőeljárását.

⁹⁹ Kászonyi Richárd (Göd, 1887. december 20 – Budapest, 1955. szeptember 8.) szolgabíró, főispán. 1924-ben a torontáli járás fősolgabírója, majd Arad-Csanád-Torontál vármegye és Hódmezővásárhely főispánja. 1939-ben nevezték ki Csonka-Bácsbodrog vármegye és Baja főispánjává, az előbbiről 1941 szeptemberében, az utóbbiról 1942 februárjában mondott le, majd Háromszék vármegyében teljesítette a főispáni szolgálatot. Végül 1943-ban Győr-Moson-Sopron és Győr városának főispánja 1944 októberéig. A háború után háborús bűnökkel gyanúsították meg, de a népbíróság felmentette, és Budapesten telepedett le. 1955-ban hunyt

rog vármegye és Baja főispánja saját kérelmére lemondott Bács-Bodrog vármegyei főispánságáról. A gyakorlati feladatokat követelő alispáni tisztséget csonka Bács-Bodrog vármegye alispánja, Bajsay Ernő¹⁰⁰ látta el, aki hozta magával a vármegyei adminisztrációt. Kellott is a tapasztalt hivatalnokai réteg a vármegye élére, egy kis túlzás és önfényezés mellett Lieli Pál, főispáni titkár több évtizedes távlatból megjegyezte, hogy még magának Deáknak is komoly hiányosságai voltak az ügymenetet illetően.¹⁰¹

A vármegye törvényhatósági bizottságának kinevezése sokáig elhúzódott, az első hírek októberben jelentek meg, majd a november eleji kinevezést valószínűsítették.¹⁰² Deák 1941 decemberének elején utazott Budapestre, hogy a belügyminiszterrel tárgyaljon az ügyről,¹⁰³ de a végleges névsort csak az év utolsó napjaiban közölték.¹⁰⁴ A 250 tagú bizottságban helyet kapott az akkori bácskai elit. Megjegyzendő, hogy ezekben a napokban, pontosabban 1941. december 31-én fogadták el az 1941. évi XX. törvénycikket a visszafoglalt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához

el. (A családról bővebben: Kászonyi Richárd: *A nagykászonyi Kászonyi család története*. Makó: Makói Múzeum Füzetek, 2010.)

¹⁰⁰ Vitéz Bajsay (Bauer) Ernő (Budapest, 1893. október 31.–Újvidék, 1946. november 4.), államigazgatási szakember, Bács-Bodrog vármegye alispánja. Gimnáziumi és egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1914 őszéig a szerb, majd 1918 januárjáig az orosz fronton szolgált. 1918 nyarától az Oktatási Minisztériumban dolgozott, 1918 szeptemberétől Bács-Bodrog vármegyei szolgabíró volt. 1920-ban deportálták, majd 1926 és 1936 között a Belügyminisztériumban miniszteri titkárként dolgozott. 1936 májusától [a csonka] Bács-Bodrog vármegye alispánja. A Bácska újbóli visszavételét követően 1941. augusztus 14-től ugyanebben a tisztségben Zomborba helyezték át. Deák Leó 1944 áprilisában történt lemondatása után ideiglenesen átvette Újvidék Szabad Királyi Város főispáni teendőit. 1944 nyarán személyesen felügyelte a bácsalmási központi gettó kialakítását, ahonnan a bácskai zsidókat Auschwitzba deportálták. 1946. október 30-án mint magyar állampolgárt Újvidéken golyó általi halálra, vagyonelkobzásra és jogvesztésre ítélték, majd 1946. november 4-én kivégezték.

¹⁰¹ Deák főispáni személyi titkára, Lieli Pál 1995-ben magnószalagra mondott beszámolójában úgy fogalmazott, hogy „Állandóan – amikor már elfoglaltuk a hivatalt – én bontottam a postát, vezetem a hivatalt, mert ő szegény nem értett hozzá semmit sem.” (*Magyar Szó*, 2001. február 2.)

¹⁰² Novemberben nevezik ki a vármegyei törvényhatósági bizottság tagjait. *Délvidéki Magyarország*, 1941. október 10.

¹⁰³ Bács-Bodrog vármegyei törvényhatóságibizottsági tagjainak kinevezése. *Délvidéki Magyarország*, 1941. december 5.

¹⁰⁴ A részletes névsort lásd: *Délvidéki Magyarország* 1941. december 28. Néhány fontosabb személy: Adam Berenz (Apatin), Willmann Mátyás (Hódság), Lebach János (Bajsa), Barsy Viktor (Topolya), Draskóczy Ede (Óbecse), Takács Ferenc (Péterréve), Dungyverszky Bogdán (Óbecse), Falcione Árpád (Bajsa), Pummer Sándor (Topolya), Ágoston Sándor püspök (Bácsketehegy), Német Kálmán (Bácsjózseffalva), Krámer Gyula (Újvidék), Hamm Ferenc (Újvidék), Biliczky Ferenc (Zenta), Bagi Péter (Martonos), Kuthy Zoltán (Zenta), Batta Péter (Magyarkanizsa), Magossy Antal (Zombor), Deák Imre (Zombor), Hettesheimer Henrik (Új-szivác), Prokopy Imre (Budapest), Steuer György (Budapest)

visszacsatolásáról és az országgal egyesítésről.¹⁰⁵ Ez a törvény rendelkezett az állampolgárságról és a visszahonosításról, de ennek semmi hatása nem volt az állásra jelentkezőkre, ugyanis korábban is alkalmaztak magyar állampolgársággal nem rendelkező személyeket. Rendelkezünk egy dokumentummal, mely kimutatás tartalmazza Szabadka, Újvidék, Zombor, Magyarkanizsa és Zenta törvényhatósági bizottságait is. Ebből látszik a magyarok felül- és a szerbek alulreprezentáltsága, a németek és a bunyevácok többé-kevésbe arányos képviselőt kaptak.

Ami a nemzetiségi arányokat illeti, az újonnan kinevezett vármegyei tisztségviselők 77,86% magyar, 10,33% német, 4,8% szerb, 1,48% horvát, 3,32% bunyevác, 1,85% vend volt, de ez a felsorolás a Muraközt és a Muravidéket is érinti.¹⁰⁶

1. táblázat

A törvényhatósági bizottsági tagok nemzetiségi megoszlása a Bács-Bodrog vármegye területén¹⁰⁷

<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>szlovák</i>	<i>szerb</i>	<i>bunyevác</i>	<i>összesen</i>
241	133	5	26	32	442
54,52%	30,10%	1,16%	5,58%	7,26%	100%

2. táblázat

A visszacsatolt Bács-Bodrog vármegye lakosságának nemzetiségi összetétele 1941-ben¹⁰⁸

<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>szlovák</i>	<i>rutén</i>	<i>horvát</i>	<i>bunyevác</i>	<i>szerb</i>	<i>egyéb</i>	<i>összesen</i>
363 598	157 483	30 033	13 305	6 473	49 086	147 786	11 764	779 528
46,6%	20,2%	3,9%	1,7%	0,8%	6,3%	19,0%	1,5%	100 %

Az új főszo­l­ga­bí­ró­kat 1941 augusztus 15-ével nevezték ki, így Csehi János szolgabíró kaposvári lakos, aki a külai járás, Györe Károly nagykállói szolgabíró, aki az óbecsei járás, Lovász Árpád csurgói szolgabíró a palánkai járás, dr. Bálint Ferenc budapesti szolgabíró a titeli járás, dr. Katona István pápai szolgabíró a topolyai járás, Szabó Zoltán óbecsei nyugalmazott szolgabíró a zentai járás, a bácsalmási Péterfia Fülöp a zombori járás, a felső-marosi főszo­l­ga­bí­ró, Visontai-Kovács Zoltán az apatini járás, és Vukovári Béla vármegyei másodfőjegyző bajai lakos a zsablyai járás főszo­l­ga­bí­ró­ja lett. A 11 kinevezett főszo­l­ga­bí­ró­ból kilenc jött az

¹⁰⁵ 1941. évi XX. törvénycikk a visszafoglalt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94100020.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42> (Letöltés ideje: 2026. január 10.)

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ MNL OL K150 Belügyminisztérium általános iratok 2839. csomó 31. tétel III. -20 f.

¹⁰⁸ 1941. évi népszámlálás demográfiai adatok községenként (Országhatáron kívüli terület). Kézirat. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1990. 339.

anyaországból. Megjegyzendő, hogy a titeli főszolgabíróvá a bácskai származású Bálint Ferencet nevezték ki, és a szerb származású Vukovári Béla is zsablyai származású volt, aki Magyarországra optált. Szabó Zoltán nyugalmazott óbecsei főszolgabíró a zentai járás élére helyezték, valamint a Kulturbund fellépése után Mühl Imre/Emerich-et a hódásági járás főszolgabírójának nevezték ki. De nem csak a hódásági, hanem az apatini, zombori, kúlai és palánkai főszolgabírói tisztséget is maguknak követelték a németek.¹⁰⁹ Mühl kinevezését a helyi DMKSZ vezetőség ellenezte, és hosszú levélben fejtették ki Mühl magyarellenes tevékenységét. A Deák Leónak írt levélben a miniszterelnökség arra kérte a főispánt, hogy a hódásági magyar vezetőket győzze meg arról, hogy Mühl Imre kinevezéséhez fontos kisebbségpolitikai érdekek fűződnek, így tekintsenek el korábbi magatartásától.¹¹⁰

A polgári közigazgatás bevezetésével azonban a közszolgálati állások betöltésének kérdése még nem dőlt el. A magyar csapatok csak 1941 szeptemberében hagyták el Bácskát.¹¹¹ A hadseregtől szeptember végéig ott maradt, a városi és járási közigazgatási parancsnokságok is szeptember elején eltávoztak. A kinevezett főszolgabírók az alispán utasításra megkezdték az állásokra javasolt személyekről szóló adatgyűjtést, ugyanis a jegyző kivételével ők rendelkeztek a községi kinevezések jogával. Az erre vonatkozó 1941. augusztus 19-én kiadott utasítás szerint a községek létszámának alakulásánál minden 1000 lélekre egy községi alkalmazott esett, de minden községben egy vezetőjegyzőt és segédjegyzőt kellett alkalmazni. A 10 000 főt meghaladó községeknél alkalmazhattak adóügyi- és közigazgatási jegyzőt. A jegyzői alkalmazásnál kikötötték, hogy csak olyan vehető fel, akinek jegyzői képesítése van,¹¹² de olyan pályázót is fel lehetett venni, akinek nincs megfelelő képesítése, de rendelkezik gyakorlattal. A javaslatba adott egyének névjegyzékére fel kellett venni azokat is, akiket a belügyminiszter az ország más részeiről rendelt a Délvidékre. A főszolgabíró a vezetőjegyzői állásra javaslatba hozhatott olyan személyt is, aki Magyarország egyéb területén teljesít szolgálatot, így nem csak szakmai előmenetel, hanem a személyi ismertség is pozitívan hathatott a munkahelyek betöltésénél. Sőt, a kinevezendő állások betöltésénél az irányadó elv az volt, hogy minden jegyzőségnél a jegyző vagy a segédjegyző olyan legyen, akinek az anyaországban szerzett gyakorlata van, hogy megkönnyítsék az anyaországi községi közigazgatás átültetését, de a jugoszláv uralom alatt szolgálatot teljesítőket más községekbe helyezték át, és csak erkölcsi és nemzethűségi megbízhatóság alapján nevezték ki. A kisebbségek nyelvismeretére is kitért az utasítás.¹¹³ A belügyminiszter a községek élére kinevezett 104 jegyzőből 54-en bácskai illetőségűek

¹⁰⁹ MNL OL K28 312. tétel 1941 – J – 21003

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Sajti, 2004. 239.

¹¹² A képesítés lehetett magyar, jugoszláv, csehszlovák vagy román közigazgatási gyakorlat alapján is.

¹¹³ VM. MD 12. doboz 12/13 28554.

voltak, 50-en pedig anyaországiak. Megfigyelhető, hogy az anyaországi jegyzők többségét a magyar többségű községekbe helyezték, a bácskaiakat pedig szerb és a német nyelvismeret miatt a nemzetiségek által lakott területre. A nagyobb településekre kinevezett adóügyi jegyzők kivétel nélkül az anyaországból kerültek ki, a 19 kinevezett közigazgatási jegyző közül 12-en voltak bácskai illetőségűek.¹¹⁴

A többségében anyaországi főszolgabírók adatgyűjtése lépéskényszerbe hozta a helyi érdekeltségekkel rendelkező DMKSZ-t, és szeptember elején Deák Leó főispán utasítására a helyi fiókok a nyár folyamán gyűjtött jelentkezési íveket továbbították a központi irodába, akik rendszereztek és elküldték a főszolgabíróknak. Hegedűs László igazgató a zsablyai főszolgabírónak írt levelében kitért a Szövetség érnyeire és arra, hogy az igazoltak az elmúlt 20 éves kisebbségi sors alatt hitet tettek magyarságuk és szilárd jellemük mellett, és így méltán rászolgáltak arra, hogy a felszabadulás után megfelelő elhelyezkedéshez jussanak.¹¹⁵ A Szövetség az állásra jelentkezők adatlapjait nem csak a főszolgabíróknak, hanem a polgármestereknek is megküldték, de október elejére az állások nagy részében már beteltek.¹¹⁶ A magyarkanizsai polgármester megnyugtatta a közvéleményt, hogy a lemondások vagy az üresedések esetére a „*Délvidéki Közművelődési Szövetség központjától a címére megküldött jelentkezési íveket nyilvántartja*”.¹¹⁷

A délvidéki állások végleges rendezését az 1941. évi 7510 M.E. a visszafoglalt délvidéki területeken közszolgálati állások (alkalmazások) szervezéséről és betöltéséről szóló rendelete¹¹⁸ határozta meg. Ez jogilag még kedvezőbb pozíciókba hozta a délvidéki állásra jelentkezőket. A 4. paragrafus rendelkezik az állásra jelentkezők elsőbbségéről: rendszerezi, hogy az 1921 előtti magyar szolgálat, az 1921 utáni jugoszláv szolgálat, az 1941 áprilisától lévő magyar szolgálat stb. számít fontosabbnak. Ez meghatározza, hogy legelsősorban azokat kell figyelembe venni az állások betöltésénél, akik a visszacsatolt területek magyar társadalmi mozgalmában kiváló érdemeket szereztek. Ezzel egyértelműen a nemzethűséget és kisebbségi aktivizmust helyezték a szakmai tapasztalat elé, hogy kedvezzenek a helyi lakosoknak. Ugyanezt alkalmazták az észak-erdélyi területekkel kapcsolatban is.¹¹⁹

¹¹⁴ Kinevezték a bácskai jegyzőket. *Reggeli Újság*, 1941. szeptember 22.

¹¹⁵ ÚM. MK. 12. doboz 139 – 28032 Hegedűs László levele a zsablyai főszolgabírónak, 1941. szeptember 10.

¹¹⁶ Kanizsán: Minden hely megtelt. *Reggeli Újság*, 1941. október 1.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ Magyarországi rendeletek tára 1941. 1941. évi 7510 M.E. a visszafoglalt délvidéki területeken közszolgálati állások (alkalmazások) szervezéséről és betöltéséről szóló rendelete.

¹¹⁹ Magyarországi rendeletek tára, Budapest: Magyar kir. Belügyminisztérium, 1942. *A m. kir. minisztérium 1941. évi 900. M.E. számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi országrészen közszolgálati állások (alkalmazások) szervezéséről és betöltéséről* 4. paragrafusa

A délvidékre vonatkozó rendelet egy Személyi lap kitöltésére is kötelezte az állásra jelentkezőket. Bács-Bodrog vármegye alkalmazottainak személyi lapjainak¹²⁰ felhasználásával lehetőségünk van betekinteni az alsóbb kinevezésekbe is, de ennek bővebb elemzése szétfeszítené a tanulmány kereteit. A kúlai, zsablyai, titeli, zombori, újvidéki járás iratanyaga szám szerint 403 tisztségviselő személyi lapját és törzslapját tartalmazza, és elmondható, hogy az álláshelyüket elfoglalt személyek közül 248 esetben egyértelmű a délvidéki kötődés, ebből 20 fő biztosan a Bácskában szolgált 1920 előtt. Anyaországi kötődésű volt 110 személy, tehát azt láthatjuk, hogy az alacsonyabb szinteken magasabb volt a délvidékiek száma. Ehhez azonban hozzá kell fűzni, hogy az anyaországiak döntő többsége magyar nemzetiségű, míg a délvidékiek esetében más nemzetiségek is megjelennek. A nemzetiségi megoszlás a következőképpen alakult 73% magyar (anyaországi és délvidéki), 17% német, 8% szerb, 1% bunyevác és 1% rutén. A pontos arányok ismertetése egy későbbi tanulmány feladata lesz, de az világosan látszik, hogy a képzettséggel nem rendelkező bácskaiakat alsóbb pozíciókban tömegével alkalmazták, tehát az írnokok, díjnokok, segédjegyzők között magas az arányuk. A vizsgált állások csúcsát jelentő községi jegyzők közül pedig a délvidéki származásúak mindegyike a nyugdíj közelében járt, és szakmai képesítését még a Monarchia idejében szerezte, néhány esetben a jugoszláv időkben is szolgált. Tehát a vizsgált személyi lapok is afelé mutatnak, hogy a szakmai képesítés hiánya miatt esett el a bácskai munkaerő a magasabb tisztségektől, hiszen a jugoszláv érában ezek az állások el voltak zárva a magyarok elől.

Az 1941. év végére a polgári közigazgatás megszilárdult, azonban a munkahe-lyek körüli feszültségek nem csökkentek, amikre a tanulmány későbbi részében ki-térek. A bácskaiak pozícióit több belső és külső tényező is gyengítette, melyek közül ki kell emelni a helyi szakemberek hiányát, az anyaországi munkaerő beáramlását. Fontos, hogy a helyiek a Bácskába visszatérő kiülődzött bácskai hivatalnokokban is anyaországit láttak, akik a megszállás alatt nem vállaltak velük sorsközösséget, de folyamatos feljelentések történtek az egyesek szerint megbízhatatlannak tartott, de a hatóságok által leigazolt, szakértelemmel rendelkező nemzetiségi lakosság ellen is, sőt, a német lakosság követelése is szűkítették a mozgásteret.

Ennél a pontnál ki kell térnünk az 157 483 lelket számláló bácskai németekre, hi-szen nem csak főszolgabírói pozíciót nyertek, de a kiterjedt és erős pozíciókkal bíró Kulturbund is fellépett az állások betöltéséért. Ez sűrlődásokhoz vezetett a Volks-bund és a bácskai vezetők között, ugyanis a Kulturbund vezére, Sepp Spreitzer,¹²¹

¹²⁰ Bács-Kiskun Vármegyei Levéltár IV. 411. Bács-Bodrog vármegye alkalmazottainak törzslap-jai 1941–1944.

¹²¹ Josef Spreitzer (Zombor, 1906. július 4.,– 1991., ?) mérnök, képviselő, a bácskai német nép-csoport vezetője. Kalocsai és zombori tanulmányait követően 1930-ban Münchenben szerzett mérnöki oklevelet, itt ismerkedett meg a német nemzetszocialista eszmékkel. 1936 és 1941 a Kulturbund egyik vezetője, 1941 után a bácskai német népcsoport vezetője, a visszacsatolás

megkerülve Basch Ferencet,¹²² önhatalmúlag tárgyalásokat kezdett Deák Leóval, és a főszozolgabírói állás mellett megegyeztek abban, hogy a német többségű településekre német jegyzőket helyezzenek. A harminc jegyzőt¹²³ a belügyminiszter októberben ki is nevezte. Emellett a községi képviseleti szervezetben és a vármegyei törvényhatósági bizottságban is arányos képviseletet kértek és kaptak is, de Deák el szerette volna érní, hogy a helyek egyharmadát a Kulturbundtól kívülálló német személyekkel töltsék be, amit hevesen elleneztek.¹²⁴

Az anyaországiak által be nem töltött állásoknál komoly súrlódások voltak a Kulturbund és a DMKSZ között. Fentebb említettem Mühl Emerich főszozlgabírói kinevezését és a DMKSZ ellenkezését. Később a hódsági szövetségi fiók elnöke, Wilman Mátyás is beszámolt arról – aki melleleg Mühl főszozlgabíró politikai ellenfele volt –, hogy hódsági járás német községeiben csak azokat helyezték a községi elöljáróságba, akik a Kulturbund legexponáltabb vezetói. A hivatalnokkar és a segédszemélyzet csak a Kulturbund soraiból rekrutálódik. Jelentésében megjegyezte, hogy sikerült itt-ott egy-egy magyart „benyomni” rendörnek. Az eredmény az lett, hogy őket szolgai teendőkre használták fel, mint a söprögetés, takarítás, kiszolgálás, és rövidesen „kiutálták” őket.¹²⁵ A sajtó is arról számolt be, hogy a Kulturbund és a DMKSZ részéről kerültek tagok a községi tanácsba.¹²⁶

A kinevezések azonban a legtöbb helyen sérelmesen valósult meg. Krámer Gyula, a Szövetség elnöke 1942. január 22-án (miközben zajlott az újvidéki razzia) egy 13 oldalas memorandumot adott át belügyminiszternek, amelyben sérelmezte a képviselőtestületi kinevezéseket, sőt, néhány helyen a képviselőtestület újraszervezését is kérte. Ez rámutat a Szövetség gyengeségére és arra, hogy a főszozlgabírókon keresztül nem tudták érdekeiket érvényesíteni. Csúrogon, Körtésen, Martonoson, Tiszakálmánfalván a DMKSZ-t senki nem képviselte. Apatinban, Gomboson, Kúlán, Szenttamáson, Bajmokon, Adorjánon, Szabadka-Kertvárosban és Felsőhegyen pedig a DMKSZ elnökét nem választották be a testületbe. A képviselőtestületekben azonban nem történtek komolyabb változások, az ügyirat tetejére

után behívták a Képviselőházba. 1944 októberében először a Dunántúlra, majd Németországba menekült. Itt halt meg 1991-ben.

¹²² Basch Ferenc Antal (Zürich, 1901. július 13. – Budapest, 1946. április 26.), magyarországi német politikus, 1938-ban megalakította a Magyarországi Németek Népi Szövetségét, (röviden: Volksbund) és így a magyarországi német népcsoport vezetője lett. 1944 őszén Németországba menekült, de kiadták Magyarországnak és 1946-ban háborús bűnösneként kivégezték.

¹²³ Ezek a következő települések voltak: Apatin, Bács, Bácsszentiván, Bácsordas, Militics, Szentfűlöp, Szilverek, Cservenka, Torzsa, Újverbász, Óverbász, Bácsujlak, Boróc, Bulkesz, Dunabökény, Dunacséb, Palánka, Szépliget, Újpalánka, Wekerlefalva, Ókér, Tiszaistvánfalva, Újfutak, Újsóvé, Gádor, Küllöd, Kucora és Sajkásszentiván

¹²⁴ Mirmic, Josip: A bácskai németek a Volksbundban. *Történelmi Szemle*, 1973/ 3–4. 445.

¹²⁵ MNL OL K 28 197. tétel 1941-C-27032

¹²⁶ A hódsági községtanács új tagjai. *Délvidéki Magyarság*, 1941. október 7.

a minisztériumi munkatárs ráírta, hogy „*Belső tájékoztatóul szolgál. Részünkről intézkedést nem igényel.*”¹²⁷

Nem csak a közigazgatási és képviselőtestületi kinevezések, hanem a munkaerőpiac más szegmenseiben is hátrányos megkülönböztetésben részesültek a délvidékiek, és itt már kevésbé lehetett a szakmai képzés hiányára hivatkozni. 1941 szeptemberében a *Reggeli Újság* tudósítója azon kesergett, hogy:

„...az újvidéki labdarúgó mérkőzésekre ezidáig még majd minden esetben anyaországi játékosvezetőt küldtek ki, akik közül bizony nem egy sokkal gyengébb erőt képvisel, mint az újvidéki játékosvezetők. Az újvidéki játékosvezetőket mégsem szerepeltetik, legfeljebb határbíráknak alkalmazzák. A JT-nek [Játékosvezetők Tanácsa – Cs.M.] több figyelmet kellene szentelni a délvidéki játékosvezetők iránt. Vannak itt olyan játékosvezetők is, akik több nemzetközi mérkőzést vezettek le mindenki legnagyobb meglepetésére és hosszú éveken át tartó bíráskodásuk elegendő garancia lehet arra, hogy ma is éppúgy le tudják vezetni a legnehezebb mérkőzéseket is, mint a múltban.”¹²⁸

Az anyaországi – bácskai ellentétek az élet egyéb területein is tetten érhetők, erre jó példa a Bácska legnagyobb ipari üzemének, az Újverbászi Cukorgyárnak az esete. A gyár zsidó tulajdonosát a bevonulás során kocsi után kötötték és úgy vonszolták Újvidékre, később a „*szerb éra alatt elkövetett üzeméiért*” bebörtönözték,¹²⁹ és hatósági biztost neveztek ki az üzem élére.¹³⁰ A budapesti rendőrkapitányság nyomozói egy bácskai körút alkalmával felkeresték a gyárat is, ami után azt a jelentést tették, hogy a különböző gazdasági intézkedések *fokozzák* a nyomott hangulatot. A jelentés szerint a cukorgyár vezérigazgatójává egy tényleges őrnagyot neveztek ki, aki szakképzettséggel nem bír, és azért vonult nyugállományba, hogy az igazgatói pozíciót elfoglalhassa. Nem is ténykedik a vállalat vezetésében, többet tartózkodik Budapesten, mint Újverbászon, ami nagy visszatetszést vált ki a gyár tisztségviselői és munkásai körében. A rossz hangulatot fokozza az a körülmény, hogy az anyaországból hozott új tisztségviselők, akiket a régiek keserű gúnyjal ejtéternyősöknek neveznek, kétszer-háromszor többet keresnek, mint a benszülött bácskai magyarok vagy erősen magyarérezelmű németek, akik az árak emelkedése miatt fizetésükből nem képesek megélni. Bizalmas érdeklődésre azt a felvilágosítást kapták, hogy ez a gyakorlat az anyaországban is előfordul, mert a mostani körülmények között új tisztségviselőket csak a régieknél sokkal magasabb

¹²⁷ MNL OL K28 1941 – R – 15756

¹²⁸ Mi lesz az újvidéki játékosvezetőkkel? *Reggeli Újság* 1941. szeptember 6.

¹²⁹ Margittai, 2022. 187.

¹³⁰ A Cservenkai Cukorgyár zsidó származású igazgatóját a saját gyárában akasztották fel a bevonuló csapatok.

fizetésekkel lehet kapni. Ezért szükséges ennek a problémának a megoldása, hogy ne fokozzák a területen az egyébként is fennálló nehézségeket.¹³¹

Másik jó példa erre a titeli jegyző esete. Ez azért is érdekes, mert az ejtőernyősöknek csúfolt anyaországiak egyik jellemzése még a kilencvenes években is az volt, hogy „*kis kofférral érkeztek, aztán külön vagon költött a hurcolkodáshoz*”.¹³² Valószínűnek tartom, hogy sikerült megtalálnom ennek a szólásnak az alapjait, ugyanis a titeli jegyzőről készült rendőrségi jelentés szerint

„a jelenlegi községi vezetőjegyző sem különb a letartóztatásban lévő elődjénél,¹³³ aki egy kofferral érkezett oda és két vagonnal költözött el. A főszolgabíró, községi vezetőjegyző és községi bíró által elkövetett bűncselekmények halmazáról vannak hírek forgalomban, de sem a lakosság, sem a hivatalos személyek sem tehetnek semmit, a csendőrparancsnok is kijelentette, hogy ő is tehetetlen, mert az elődjét is azért helyezték el, mert nem akart a főszolgabírónak parirozni és az ő fúrását is megkezdték.”¹³⁴

Tehát ezek a visszaélések egész vármegyében közszájon forogtak és később kanonizálódtak.

Az anyaországiak térnyerése a délvidéki sajtóban is megjelenik, de a délvidéki politikusok türelemre intették a lakosságot. Nagy Iván a Magyar Élet Pártjának gyűlésén elmagyarázta az összegyűlteknél, hogy az „anyaországi” magyarok térhódítása sértheti egyesek egyéni érdekeit, de magasabb nemzeti szempontból nyereséget jelent ez a Délvidéknek, mert ott erősítik a magyarság sorait, ahol a legnagyobb szükség van, a végeken.¹³⁵ Azonban az *Uj Nép* hasábjain is látható egy eltolódás, s egy októberi végi számukban hosszú cikkben fejtegetik, hogy nincs anyaországi és nincs délvidéki magyar, de az azért különösen hat, hogy akadnak még olyanok, akik azzal a jogcímmel követelnek maguknak különleges elbánást és értékelést, hogy ők anyaországi magyarok.

„Sőt, kétségbevonják, hogy egyenlőség lenne felvidéki, erdélyi, délmagyarországi magyar és anyaországi magyar között, mert a csonkahaza magyarja többet szenvedett, mint bárki más és bárhol, többet áldozott, mint a hazatértek és nélküle, az ő kitarása, erőfeszítése, áldozathozatala nélkül egyetlen hüvelyknyi magyar sem tért volna vissza az

¹³¹ MNL OL K149. 72. doboz 651 f/1941-6-18585

¹³² Burány Béla: *Így éltünk mi a Délvidéken*. Budapest: Nap Kiadó, 1999, 96.

¹³³ Somlay Bélát a katonai közigazgatás után helyezték Titelre, és Bellyére való áthelyezése során különböző bútorokat és más ingóságokat tulajdonított el és vitt új állomáshelyére. Emiatt 1943 novemberében sikkasztással vádolták meg. (Az újvidéki törvényszék elrendelte a helyi jegyző előzetes letartóztatását. A sikkasztás büntettségével vádolt volt titeli jegyző többszöri megidőzés ellenére sem jelent meg a tárgyaláson. *Reggeli Újság*, 1943. november 24.)

¹³⁴ MNL OL K149 623. 72. doboz 1942-6-12662

¹³⁵ Igaz magyar politika csak az országépítés lehet. *Uj Nép*, 1942. április 11.

anyaországhoz.¹³⁶ Két héttel később pedig azt írták, hogy „a megszállás alatti magyarság még mindig önmagába zártan kucorog, (...) az ideköltözött és csak területi értelemben tekintett anyaországiak egy része még mindig felsőbbbégérettel áthatott szerepet tölt be ahelyett, hogy csak a százazrek között egy jogán kapcsolódnék bele a rangnélküli magyarság nagy tömegébe és munkájába.”¹³⁷

Véleményem szerint a kor legjobb összefoglalóját Balogh Ányos,¹³⁸ az Újvidékre kinevezett közoktatásügyi kirendeltségvezető írta, aki *A délvidéki szellem kialakulásának tényezői* című tanulmányában a Délvidéken élő magyarokat két részre osztotta: a helyben maradt, földhöz kötött, a megszállást átvészelt, öntudatában a szenvedésben megedzett, vezetésről leszorított helyzetében is fajtaerős *őslakó* és az uralomváltozással visszatért vagy odahelyezett hivatalnok-réteg az építő, az összeolvasztó kovász, amely a húszéves törés részeit öntestével-lelkével akarja kitölteni, és az anya vérét igyekszik átömlesztetni, hogy egészséges vérkeringés a törzsből áradjon az újjáéledt tagokba.

Majd úgy folytatja, hogy az *őslakókban* még friss a be nem gyógyult sebek sajjása, kevésbé türelmesek és megbocsájtók. Tudatában vannak az elmúlt húsz év tapasztalataival, és hasonló mértékkel szeretnének fizetni az itt élő nemzetiségieknek is. A másik anyaországi réteg pedig a megértés és megbocsájtás szavával, a testvéri nyílt szóval, az államhatalom tiszteletével egybekötött népi elemek sajátos egyéniségének biztosításával érkezett. Az *őslakókban* a Balkán jogrendszere a megtorlást hangsúlyozta, az utóbbiban a fenntartó akaratot. A magyar vezető szellem az anyagi gyarapodás célkitűzéseiben még eggyé nem forrt két rétegnek nem egész súrlódásmentes megnyilatkozásaiban nyilvánul meg. Az ott lakó réteg duzzadó erővel követeli a vezető irányítást, a társadalmi és anyagi felemelkedést, a föld, az üzem, az ipar és kereskedelmi élet közbefogását és az anyaországi réteg térfoglalásának csökkentését, mintha a külön élő testrész életét akarná tovább élni. Az idő majd a két réteg kiegyenlítődéését fogja eredményezni, egyik részről a kellő szakmai tudás és tapasztalat szerzésével, a másik részről pedig a partikuláris atmoszférába való beleéléssel fogja biztosítani.¹³⁹

Az a bizonyos idő azonban nem volt elegendő az összecsiszolódáshoz, az elmentétek feloldásához, pedig ezek a folyamatok elindultak, amit az is mutat, hogy az önrendelkezésért fellépő DMKSZ is felhígult 1944 nyarára, ugyanis számos

¹³⁶ Térhez kötött magyarság. *Uj Nép*, 1942. október 31.

¹³⁷ A délvidéki magyarság nem öncél. *Uj Nép*, 1942. november 14.

¹³⁸ Balogh Árpád Ányos (Kaposvár, 1889. április 28. – Budapest, 1959. május 31.) szerzetestanár. 1935–1941 között Szombathelyen tanügyi tanácsos, majd Szegeden tankerületi igazgató. 1941-től Újvidéken közoktatásügyi kirendeltségvezető. 1945-ben letartóztatták a magyar hatóságok, de a népbíróóság felmentette. Budapesten telepedett le, és itt hunyt el 1959-ben.

¹³⁹ Balogh Ányos: A délvidéki szellem kialakulásának tényezői. *Délvidéki Szemle* 1943/1. 356–370.

Bácskába költözött anyaországi lépett be a Szövetségbe. Ennek okai a könnyebb társadalmi érintkezésben keresendők. Krámer Gyula arról számolt be, hogy a központi bizottságban 40%-ban vannak *ejtőernyősök*,¹⁴⁰ a bácskai 170 fiók elnökei között is legalább 20%-uk, sőt, egyes községekben, ahol nincs helyi értelmiség, ott a fiókok vezetősége teljes száma *anyaországiakból* áll.¹⁴¹

A német megszállás utáni változások

Magyarország német megszállása jelentős változást eredményezett a Bácskában is, ami komoly felfordulást okozott az 1944-re megszilárduló rendszerben, ugyanis Magyarország többi területéhez hasonlóan a Délvidéken is megkezdődött a közigazgatásban dolgozó tisztségviselők leváltása. Az 1944. márciusi eseményeket követően, főleg Keresztes-Fischer Ferenc letartóztatása után Deák Leó főispán is nehéz helyzetbe került, aki ekkor Bács-Bodrog vármegye, Zombor és az újvidéki razzia miatt lemondott Fernbach Péter helyett Újvidék főispáni tisztségét is betöltötte. Április 4-én Franz Hamm, a bácskai német népcsoport parlamenti képviselőjének vezetője egy feljegyzést küldött a német külügyminisztériumnak, amelyben indítványozta Deák leváltását, a helyére pedig Fernbach vagy Nagy Iván kinevezését javasolta. Ezt követően május 6-án Deákot minden tisztségéből felmentették, sőt, június közepén a Gestapo be is börtönözte.¹⁴² Bács-Bodrog vármegye és Zombor főispánja pozíciójába ezt követően a Magyar Megújulás Pártjának bácskai vezetője, a *nemzetszocializmus kipróbált harcosa*, Piukovich József¹⁴³ került, Új-

¹⁴⁰ Krámer is így nevezte őket.

¹⁴¹ Ma nem a DMKSz célzatos bírálgatására, hanem minden magyar testvéri összefogására van szükség. *Uj Nép*, 1944 július 22.

¹⁴² Erről lásd bővebben: Dévavári, 2024.

¹⁴³ Piukovich József (Bácsalmás, 1895. január 13. – ?) az államtudományok doktora, országgyűlési képviselő, főispán. Ősi nemesi családban született. Jogot Kassán és Budapesten tanult, és az utóbbi helyen szerezte meg diplomáját. A világháborúban a szerb és az olasz fronton szolgált. 1919-től Pest vármegyében volt közigazgatási gyakornok, majd 1927-ben tiszteletbeli főszolgabíró lett. 1934-ben a földművelésügyi minisztérium gazdasági felügyelő karába került. A magyar Zöldmező-mozgalom egyik megteremtője volt. Az Országos Zöldmező Szövetség 1936-ban ügyvezető alelnöknek, 1939 júliusában pedig ügyvezető elnökének választotta. 1939-ben a kormánypárt színeiben lett országgyűlési képviselő. 1944 májusa és 1944 augusztusa között az Imrédy-féle Magyar Megújulás Párt bácskai vezetőjeként Bács-Bodrog vármegye főispánja volt. A magyar hatóságok 1945 szeptemberében letartóztatták, a Budapesti Népbíróság háborús és népellenes bűntettek miatt 1947. november 22-én 10 év fegyházra és politikai jogainak 10 éves időtartamú felfüggesztésére ítélte. Az ítéletet 1949 áprilisában a Népbíróságok Országos Tanácsa helybenhagyta, s egyben vagyonekobzást mondott ki.

vidéken visszahelyezték Fernbachot, Szabadkán pedig leváltották Reök Andort, és helyére Vojnits Gyulát¹⁴⁴ ültették.

A németeket kiszolgáló Piukovich minden német többségű bácskai településen leváltotta a magyar tisztikart, a jegyzőket és a községi elöljárókat, helyükre a Volksbund tagjait nevezték ki.¹⁴⁵ Az elbocsátások, tisztogatások a vármegye egész területén végigsöpörtek. A még szabadlábbon lévő Deák Leó 1944 májusában járt Pataky államtitkárnál és feljegyzései szerint felhívta a figyelmet a nemzetiségekkel szembeni hibás politikára, ugyanis az új főispán feltűnően durván bánt a szerbekkel. Előadta, hogy a szerbek azt beszélik maguk között, hogy ők magyar állampolgárok, és nem engedhetik meg azt, hogy őket a németek vigyék el hadi munkára. Ugyanis megkezdődött a szerb nemzetiségűek munkaszolgálatra való behívása, akik közül 3500 főt Németországba vittek.¹⁴⁶ Deák szerint a szerbek néhány kivételtől eltekintve már jobban gyűlölik a magyarokat, mint a németeket, mert a németek elhárítják maguktól a felelősséget a szerbekkel szembeni intézkedésektől. Pedig szükség van a bácskai szerbek jóindulatára, mert ahogy fogalmaz, ha Németország megnyeri a háborút, elég baj lesz a győzelmi mámoros németekkel, nemhogy még a szerbek ezekkel a németekkel szövetkezve csináljanak ellenük egységfrontot, ha pedig elveszítik a háborút, minél nagyobb a magyarokat gyűlölő szerbek száma, annál több áldozatot fog ez a magyarok sorából követelni Újvidékért.¹⁴⁷

Tehát nem csak a főispáni tisztségben történtek változások, nyugdíjazták Zombor polgármesterét,¹⁴⁸ Zentán leváltották a polgármestert, a helyettesét és

¹⁴⁴ Vojnits Gyula (Szabadka, 1899. február 18. – ?, 1955. ?) földbirtokos, országgyűlési képviselő, főispán. Befolyásos, dalmát eredetű szabadkai család sarja volt. Jogi oklevelet szerzett. A két világháború között a több mint 2000 holdnyi családi birtokon gazdálkodott. 1941 áprilisát követően a szabadkai Törvényhatósági Bizottság tagja, 1942. február 9-től országgyűlési képviselő lett. 1944 májusában Szabadka sz. kir. város főispánjává nevezték ki. A háború utolsó szakaszában a jugoszláv hatóságok háborús bűnössé nyilvánították, s hajtóvadászatot indítottak ellene (is). 1945 októberében Magyarországon letartóztatták, de rövidesen szabadlábra került. Annak ellenére, hogy Jugoszlávia erőteljesen sürgette kiadatását, arra nem került sor. Ezt követően évekig a Dunántúlon bujkált. Vélhetőleg 1955-ben hunyt el.

¹⁴⁵ Sajti, 2004. 313.

¹⁴⁶ A Kállay-kormány 1942 elején megtiltotta, hogy a szerb nemzetiségűeket rendes katonai szolgálatra hívják be, ehelyett munkaszolgálatra kötelezték őket. 1943 április közepétől került sor katonai behívásokra, de ezek elsősorban a nemzethűség és közbiztonság szempontjából megbízhatatlanokra és a kommunisztágyanúsokra terjedtek ki. 1944 májusában a szegedi V. hadtestparancsnokság rendelete alapján megkezdődött a 46–62 éves szerbek behívása munkaszolgálatra, ezt augusztusban kibővítették a 17–20 éves fiúkra is. 1944 augusztusig 8–9 ezer szerbet hívtak be munkaszolgálatra, akik közül 3 500 főt Németországba vittek. (Sajti, 1987. 222.)

¹⁴⁷ Deák-hagyaték, Deák Leó 1944. május 12-i feljegyzése

¹⁴⁸ Nyugdíjazták Cserta Péter zombori polgármestert. *Délvidéki Magyarság*, 1944. június 20.

a főügyészt,¹⁴⁹ Magyarkanizsa polgármesterét betegszabadságra küldték, majd júliusban nyugdíjazták,¹⁵⁰ de a városban a 12 főbb tisztségviselőből 10-et elküldtek. Egy Deák Leónak írt levélből, aki ekkor a Gestapo fogságában volt, betekintést nyerhetünk a közállapotokról:

„(...) Fernbach meséli továbbá, hogy az egész megye területéről jönnek hozzá az emberek panaszkodni. Mindent tud, ami a megyében történik. Mesélte pld. hogy Magyarkanizsán a városnál 12 ember közül 10-et leváltottak. Az egyik, egy pontos, lelkiismeretes tisztviselő, aki politikával soha nem foglalkozott, lelkiismereti kérdést csinált magának a kidobásból és felkereste a főispánt, aki aznap úgy látszik jobb lábbal kelt fel, mert fogadta az illetőt. Annak is előadta, hogy ő szorgalmas, s egy darab restanciája nincsen, nem politizál, csak a munkának él, kérdi, mi a bűne, miért kell neki menni? Jóban vagy a polgármesterrel? volt a válasz. Kezdem magam nem kiismerni, Imrédynek volt egy rendelete, hogy a hivatalnokoknak nem szabad politizálni. Most pedig mindenkire rá akarja kényszeríteni a főispán a politikát. És aki nem politizál (és nem nemzeti-socialista) az repül.”¹⁵¹

A különböző lemondásoknak a sajtóban is nyomuk van: május 15-én lemondott a topolyai községi bíró,¹⁵² de sorban mondtak le egész képviselőtestületek is.¹⁵³ Ahol felszólításra nem történt meg a lemondás, ott a karhatalmat is alkalmazták. Deák Leó levelezéséből tudomásunk van ennek módjáról is:

„...Bodor szolgabíró zentai születésű, de Topolyán volt állásban. Szintén felhívást kapott, hogy nyugdíj iránti kérelmét adja be, mert internálják. Bodor úgy látszik, gerinces ember és nem adta be a kérvényét. Erre a rendőrség utasítást kapott, hogy Bodort tartóztassa le. A rendőrség ellenkezett, hogy miért, milyen alapon, neki fedezni kell magát, erre az utasítást úgy adták ki, hogy csak tartóztassák le, találjanak valami okot. Le is tartóztatták feleségével együtt, amire a Bodor a kihallgatási jegyzőkönyvben mondott le az állásáról, amire szabadon bocsájtották.”¹⁵⁴

A mérsékeltbb politikusok megpróbálták ellenállni, június 27-én Deák Imre a vármegyei kisgyűlésben előterjesztette, hogy vizsgálják felül a nagyszámú

¹⁴⁹ Gusáth György polgármestert, Felsőhegyi András helyettes polgármestert és városi főjegyzőt, valamint Kuthy Zoltán főügyészt. Gusáth júliusban városi tanácsnok lett Komáromban. (Nagyarányú változások a zentai városházán. *Délvidéki Magyarország*, 1944. július 15.)

¹⁵⁰ Nyugdíjazták Lehel Pál magyarkanizsai polgármestert. *Délvidéki Magyarország*, 1944. június 14.

¹⁵¹ Deák-hagyaték, Kanyó Margit levele Deák Leónhoz, 1944. június 27.

¹⁵² Lemondott a topolyai községi bíró. *Délvidéki Magyarország* 1944. május 15.

¹⁵³ Például június 10-én a bácsföldvári, június 15-én a topolyai, június 16-án a zentai, június 28-án a kishegyesi képviselőtestület oszlatta fel magát.

¹⁵⁴ Deák-hagyaték, Kanyó Margit levele Deák Leónak, 1944. június 27.

vármegyei nyugdíjazásokat, mert nem szabad az államot túlterhelni a sok munkabíró tisztviselő nyugdíjazásával, és amennyiben a tisztségviselő bűnös, úgy nyugdíj nélkül küldjék el, de ha munkabíró és nincs ellene kifogás, akkor ne nyugdíjazzák őket. Bajsay alispán erre kijelentette, hogy a tisztségviselők tiszti orvosi bizonyítvánnyal kérték nyugdíjaztatásukat. Deák kérte, hogy az eseteket egyenként vizsgálják felül, de az indítványát leszavazták.¹⁵⁵

Elbocsájtottak szinte minden állásában lévő délszláv tisztségviselőt is, pedig őket a magyar katonai hatóságok és a DMKSZ is igazolták. Így járt például Jovánovics Mílorád irodatiszt is, aki negyven éve volt Szabadka város szolgálatában, és ahogy az újságcikk is fogalmaz, Jovánovics szerb származása ellenére megbízható, jó magyarérezésű ember volt.¹⁵⁶

A mérték, még a Nagy Ivánhoz kötődő *Uj Nép* szerkesztőségének is sok volt. A főszerkesztő, Radványi-Radicsevich Sándor vezércikkben fejtette ki nemtetszését:

„Olyan vezetőszemélyek távoztak a helyükről, akik még a megszállás alatt mérettek meg és találtak érdemeseknek, vagy ideköltözve bizonyultak azoknak s akik becsülettel és jól végezték munkájukat, hűséges és önfeláldozó magyaroknak bizonyultak s népünk megbecsülésével dicsekedhettek. Miért kellett ezeket leváltani, áthelyezni, csereberélni, nyugdíjazni, szóval őrhelyükről eltávolítani? Miért lépett le egy csomó ilyen jó magyar a közélet porondjáról anélkül, hogy még jobbak léptek volna a helyükre? Milyen szempontot keressünk a helyes és igazságos értékmérés mellőzése után annak megértéséhez miért kellett a magyarságnak számos helyet feladnia s miért kellett megismerkedni a háború kellős közepén a kiépült pártszempontokkal?¹⁵⁷

Ugyanis az újabb kinevezéseket az ellenzékben lévő Magyar Megújulás Pártja és a Volksbund helyi szervezetei intézték. A Délvidéki Magyarság újságírója a bácsalmási képviselőtestület alakulásánál meg is jegyezte: „*Érdekes, hogy az új eljáráság tagjait nem a községi közgyűlés, hanem a Nemzetszervezet és a Volksbund jelölte ki.*”¹⁵⁸ A DMKSZ is védekezésre kényszerült 1944 júniusában, amikor Piukovich főispán és Katona István topolyai főszolgabíró rendezetlen működéssel gyanúsították meg a Szövetséget. Az erre való válaszcikkben hangzatos szövegekből nem volt hiány, Krámer leszögezte, hogy a Szövetség nem politikai intézmény, de minden tőle telhetőt meg fog tenni a délvidéki magyarság érdekeinek védelmében, elsősorban azokat védik, akiket családjuk, hivatásuk, vagyonuk és

¹⁵⁵ Deák-hagyaték, Kanyó Margit levele Deák Leónak, 1944. június 27.

¹⁵⁶ Negyven éve Szabadka város szolgálatában. *Délvidéki Magyarság*, 1944. május 5.

¹⁵⁷ Radicsevich Sándor: A mérték nem változott. *Uj Nép*, 1944. június 8.

¹⁵⁸ Felváltották Bácsalmás községi eljáráságát. *Délvidéki Magyarság*, 1944. június 10.

életkörülményeik a Délvidékhez kötnek.¹⁵⁹ Ebben a felforgatott időben történt meg a bácskai zsidóság deportálása.

Az egész vármegyében népszerűtlen Piukovich József főispánt augusztus 10-én mondatták le, és helyére Falcione Árpádot helyezték, ami Lakatos-kormány konszolidációs kísérlete volt, de 1944. augusztus 23-án a román átállással gyorsan romlott a helyzet. Ebben az időben, amikor gyérülnek a levéltári források, kiemelten fontosak Deák Leó 1944 végén készült feljegyzései, amiből a bácskai közigazgatás összeomlásáról is olvashatunk. Miközben a Vörös Hadsereg a Bán-ságba ért, egyre nagyobb nyomás nehezedett az anyaországi tisztségviselőkre, akik egy részét már Olaszország átállását követően meg kellett fegyelmezni, mert a rendőrségi jelentés szerint azt híresztelik, hogy nem érzik magukat biztonságban, és kérni fogják mielőbbi áthelyezésüket a volt trianoni határon túli területre.¹⁶⁰ Deák feljegyzéseiből tudjuk, hogy a hadvezetésnek ekkor az volt az álláspontja, hogy ahogyan a magyar katonáktól elvárható az, hogy életüket áldozzák a fronton, úgy elvárandó a tisztségviselőktől is, hogy némi kellemetlenségek árán a helyükön maradjanak. Szeptember közepén Zomborban elterjedt annak a híre, hogy a szerbek szeptember 15-én éjjel legyilkolják a magyarokat. A kósza hírre Bajsay alispán a vármegyházára rendelte az összes vármegyei tisztségviselőt, és a helyi karhatalom segítségével védelmi pozíciót vett fel. A képzelt veszély elmúltával Bajsay kidoboltatta az egész megyében, hogy a közigazgatási alkalmazottak meneküljenek, ekkor ő is elmenekült, és Kalocsán idegösszeroppanást kapott. Ezek után az anyaországi tisztségviselők nagy része is elhagyta szolgálati helyét. Deák leírta, hogy hetekre előre le vannak foglalva a teherszállító kocsik, és a csendőrök is garmadával csináltatják a civil ruhát.¹⁶¹ A szegedi V. Honvéd Kerületi Parancsnokság csak október 4-én adta ki a Ferenc-csatornától délre eső területek kiürítését elrendelő parancsát, ami után hivatalosan is elhagyhatták helyüket a tisztségviselők. Október 7-én Zentánál sikerült hídfőállást kiépíteni, majd a szovjet és jugoszláv egységek október 23-án elfoglalták Újvidéket. Ebben az időben zajlott az ún. debreceni páncéloscsata, így a Duna-Tisza közének déli részét az ún. Matolcsy-csoporton kívül semmilyen erő nem védte. Október végén a szovjet csapatok már Baja magasságában jártak. A front gyors közeledésével és a teherszállítási nehézségek miatt a menekülő tisztségviselők temérdek ingóságot hagytak a Bácskában. Az AVNOJ¹⁶² 1944. november 21-ei határozata alapján elkobozták és államosították az „ellenséges vagyont”, és a kollektív bűnösség elve alapján a jugoszláviai németek, a német állam, a kollaboráló államok, valamint a „jelen nem lévő személyek” minden vagyonát, és mindez az elmenekült

¹⁵⁹ A DMKSZ és a topolyai fősolgabíró beszéde. *Délvidéki Magyarország*, 1944. június 24.

¹⁶⁰ OL K28 1943-R-81988

¹⁶¹ Deák-hagyaték, Deák Leó 1944 novemberi feljegyzései

¹⁶² Jugoszlávia Népi Felszabadításának Antifasiszta Tanácsa (AVNOJ) a jugoszláv partizánmozgalom legfőbb politikai testülete volt a II. világháború során.

magyar tisztviselők vagyonára is vonatkozott.¹⁶³ A háború után a pénzügyminisztérium külföldi károsultak ügyosztályához 587 bejelentés érkezett magyar állampolgároknak a Jugoszláviában hagyott ingatlan és ingó vagyonáról, ezek tulajdonosainak nagy része a területről elmenekült tisztviselő volt. Ezt a problémát a magyar kormány már 1945 novemberében felvetette a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon keresztül, de a jugoszláv fél a kérelmeket elutasította azzal az indokkal, hogy „a fasiszta magyar tisztviselők nem hoztak magukkal semmit”.¹⁶⁴

Nem csak az anyaországi tisztviselők, hanem a bácskaiak egy jelentős része is elmenekült a front közeledtével. Kollektíven menekültek az 1941-ben a Bácskába telepített bukovinai székely családok ezrei is. Az otthon maradtak közül sokakat elérte a partizánok bosszúja, ugyanis a *megszállás* közigazgatásában való részvétel háborús bűn volt, de mint tudjuk, 1944 őszén nem kellett különösebb ok, hogy emberek ezreit kínozzák meg és végezzék ki.

Tanulmányomban igyekeztem bemutatni, hogyan alakult a bácskai állások szervezése és milyen körülmények határozták meg az anyaországiak és bácskaiak közötti viszonyt. A forrásokból világosan látszik az anyaországiak túlsúlya, ez a közigazgatási állások tekintetében magyarázható a délvidékiek szakképzettségének hiányával. Az is világosan látszik, hogy ezt a hiányt úgy próbálták meg orvosolni, hogy alacsonyabb szinteken alkalmazták a bácskaiakat, ez azonban megterhelte a két réteg viszonyát. Ahogy a tanulmány elején bemutatott oral history idézetek is mutatják, ez a jelenség kanonizálódott a II. világháború után, ami nem csak az anyaországiak nagy számában mutatható ki, hanem abban is, hogy a háború végén a bácskai származású közigazgatási apparátus egy része elmenekült, másik része a tömegsírok mélyén fekszik, harmadik része pedig valószínűleg nem dicsekedett a kiéptülő kommunista Jugoszláviában a „fasiszta rendszerben” betöltött szerepével, így ez kikopott a kollektív emlékezetből. Szintén kiemelendő, hogy a visszacsatolás után számos egykori bácskai tért vissza közigazgatási tisztviselőként, akik 1944 után újból elvesztek a közösség számára. Az egyik már idézett magyar-kanizsai adatközlő is megemlíti, hogy a polgármester az anyaországból származott, pedig Lehel Pál magyarkanizsaiként tért vissza szülővárosába. Világosan látszik a kormányzat azon igyekezete is, hogy helyi embereket helyezzenek tisztségekbe.

Úgy gondolom, hogy az anyaországiak nagy száma nem *mitosz*, de mint láthatuk, a közigazgatási állásokban lévő felülreprezentáltságuk a legtöbb esetben nem pusztán személyi összefonódásokkal, a kliensi viszonyokkal, a pozícióharokkal, hanem a helyi szakértelem hiányával és a magyar nemzetpolitikai elképzelésekkel

¹⁶³ Lásd: A. Sajti Enikő: A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után. In: (uő.): *Kis Bácskában süvit a szél. Összeomlás, hatalomátvétel, kisebbségpolitika a Délvidéken 1918–1947*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2023. 317–356. 323–324.

¹⁶⁴ A. Sajti Enikő: A déli szomszéd világa. Jugoszlávia magyar tükörben 1945–1948. In: (uő.): *„Kis Bácskában süvit a szél. Összeomlás, hatalomátvétel, kisebbségpolitika a Délvidéken 1918–1947*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2023. 269–306.

magyarázható. A tanulmányból azonban az is világosan látszik, hogy ez a jelenség megterhelte az anyaországi és a bácskaiak közötti viszonyrendszert, azonban ez az idő előrehaladásával enyhülni látszott.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

FORRÁSOK

Deák Leó hagyatéka

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltár

IV. 411. Bács-Bodrog vármegye alkalmazottainak törzslapjai 1941–1944.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K 28 Nemzetiségi és kisebbségi osztály

K149 Magyar Belügyminisztérium, Reservált iratok

K150 Belügyminisztérium általános iratok

Hadtörténelmi Levéltár

1941. I. 89. VKF, Tájékoztató a katonai közigazgatás elmúlt 2 hónapi működéséről a visszafoglalt Délvidék-i területen.

Szabadkai Történelmi Levéltár (Istorijski Arhiv Subotica)

F:060 Szabadka thj. Város Polgármesteri Hivatala – Szabadka (1941–1944).

Újvidéki Városi Történelmi Levéltára (Istorijski arhiv grada Novog Sada)

227. fond, Járási katonai parancsnokság iratai

Vajdasági Múzeum (Muzej Vojvodine)

Magyar dobozok

Deák Leó és társai pere

Váradi Imre hagyatéka (Vajdasági Magyar Művelődési Intézet)

Sajtó:

Délvidéki Magyarság

Függetlenség

Hirlap (Szabadka)

Magyar Szó

Nemzeti Ujság

Pesti Hírlap
Reggeli Újság (Újvidék)
Uj Nép

SZAKIRODALOM ÉS NYOMTATOTT FORRÁSOK:

1941. évi népszámlálás demográfiai adatok községenként (Országhatáron kívüli terület). Kézirat. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1990.
1941. évi XX. törvénycikk a visszafoglalt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94100020.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42> (Letöltés ideje: 2026. január 10.)
- Balogh Ányos: A délvidéki szellem kialakulásának tényezői. *Délvidéki Szemle* 1943/1. 356–370.
- Burány Béla: *Így éltünk mi a Délvidéken*. Budapest: Nap Kiadó, 1999.
- Csilléry Edit: A nemzethűség jelentése a felvidéki és kárpátaljai eljárások során *Magyar kisebbség*, 2014/1. 7–39.
- Csilléry Edit: Közalkalmazottak és köztisztviselők Észak-Erdélyben a második bécsi döntést követően. *Limes*, 2012/2. 73–90.
- Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Budapest: Püski Kiadó, 1995.
- Dévavári Zoltán: *Elfeledett Mártírunk. Deák Leó Bács-Bodrog vármegyei főispánja (1941–1944)*. Veritas évkönyv 10. Budapest: Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, 2024.302–338.
- Dévavári Zoltán: *Klikkharcok az emigrációban. Nagy Iván (1904–1972) délvidéki magyar emigráns politikus válogatott iratai (1949-1954)*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021.
- Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944*. Budapest: Kossuth Kiadó, 1986.
- Dudás Attila: A magyar nyelv hivatalos használata a közigazgatási és bírósági eljárásokban a két világháború közötti Jugoszláviában. In: Várady Tibor (szerk.): *Délvidéki (Vajdasági) jogászok. Monarchiától a titói korszak végéig*. Újvidék: Vajdasági Magyar Jogász Egylet, 2020. 147–170.
- Fábián Borbála: A főispáni hivataltól a főispánáig. *Bácsország*, 2009/2. 40–49.
- Fall Endre: *Jelentés a Délvidéki Otthon öt évi működéséről*. Budapest: Délvidéki Otthon, 1926.
- Kászonyi Richárd: *A nagykászonyi Kászonyi család története*. Makó: Makói Múzeum Füzetei, 2010.
- Magyarországi rendeletek tára 1941. 1941. évi 7510 M.E. a visszafoglalt délvidéki területeken közszolgálati állások (alkalmazások) szervezéséről és betöltéséről szóló rendelete.

- Magyarországi rendeletek tára, Budapest: Magyar kir. Belügyminisztérium, 1942.
A m. kir. minisztérium 1941. évi 900. M.E. számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi országrészen közszolgálati állások (alkalmazások) szervezéséről és betöltéséről 4. paragrafusá
- Margittai Linda: „Zsidókérdés” a Délvidéken 1941–1944. Pécs: Kronosz Kiadó, 2023.
- Mirnić, Josip: A bácskai németek a Volksbundban. *Történelmi szemle*, 1973/ 3–4. 445.
- Németh Ferenc – Várady Tibor: *Országok változnak, kultúrák maradnak. Száz éve, 1921-ben kezdte meg munkáját Nagybecskerekben az utódállamokban először jóváhagyott magyar kulturális intézmény, a Torontálvármegyei Magyar Köz-művelődési Egyesület*. Újvidék: Forum, 2022.
- Palić, Milenko: *Visszaemlékezés a világháború éveire 1941–1945*. (Közreadja: Pi-hurik Judit), Szeged: Dél-Alföldi évszázadok, 2003.
- Papp Árpád (szerk.): *Igaz történetek Mindenki földjéről. Vajdaság/Délvidék 1944–1948*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2016.
- Pozsgay Antal (szerk.): *Sopron vármegye az 1941. évben. Alispáni jelentés*, Sopron: Sopron Vármegye törvényhatósága, 1942.
- Sajti Enikő, A.: A déli szomszéd világa. Jugoszlávia magyar tükörben 1945–1948. In: (uő.): „*Kis Bácskában süvít a szél. Összeomlás, hatalomátvétel, kisebbség-politika a Délvidéken 1918–1947*”. Pécs: Kronosz Kiadó, 2023. 269–306.
- Sajti Enikő, A.: A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után. In: (uő.): *Kis Bácskában süvít a szél. Összeomlás, hatalomátvétel, kisebbség-politika a Délvidéken 1918–1947*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2023. 317–356.
- Sajti Enikő, A.: A magyar állam berendezkedése a Délvidéken 1941–1944. *Limes*,, 2009/2. 63–81.
- Sajti Enikő, A.: *Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája*. Budapest: Kossuth Kiadó, 1987.
- Sajti Enikő, A.: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2004.
- Sajti Enikő, A.: *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai*. Újvidék: Forum Könyvkiadó, 2016.
- Sárándi Tamás: *Függőben. A román kisebbség helyzete Észak-Erdélyben (1940–1944)*. Kolozsvár: Kriterion Kiadó, 2023.
- Simon Attila: *Magyar idők a Felvidéken (1938–1945). Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest: Jaffa kiadó, 2014.
- Zeidler Miklós: Herczeg Ferenc és a Revíziós Liga. In: Gazdag László-P. Müller Péter (szerk.): „*Fenn és Lenn*”. *Tanulmányok Herczeg Ferenc születésének 150. évfordulójára*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2014. 29–46.